

Doç. Dr.
Ercan ÇELEBİ

Journal of
History & Future

Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
ecelebi@kastamonu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0524-2757>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
28/02/2020

Kabul edildi.
Accepted
17/03/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.696189>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Hukukî Statüsü ve Tosya Meryemana Kilisesi'nin Yeniden İnşası Meselesi

The Legal Status of Churches in the Ottoman Empire and the Reconstruction of the Church of Meryemana of Tosya

Öz

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasıyla olan ilişkileri İslâm Hukuku'nun zimmilere ilişkin düzenlemelerine göre şekillenmiştir. İslâm Hukuku'nda zimmilere, zimmet akdi çerçevesinde can, mal, inanç ve namus güvencesi verilmiş; hak ve yükümlülükler hususunda ise şahsî hukuk, aile hukuku, miras hukuku, borçlar hukuku gibi genel hukuk prensipleri çerçevesinde muamele edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim ibadethanelerine yaklaşımında da İslâm Hukuku belirleyici rol oynamıştır. Bir şehrin barış ya da savaş yoluyla fethedilmesi veya Müslümanlar tarafından kurulmuş olması, gayrimüslim ibadethanelerinin hukukî statüsünü tayin etmede etkili olmuştur. Kural olarak yeni kilise, manastır, havra yapımına izin verilmemiş; ancak mevcutların aslına uygun şekilde tamiri ve yeniden inşası padişahın iznine bağlanmıştır. Islâhat Fermanı ile bu hususlar yeniden ele alınarak fermanın 11, 13 ve 14. maddeleri ile yeniden bir düzenlemeye gidilmiş; "fetva şartı" ortadan kaldırılarak şer'î uygulamalardan vazgeçilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde bulunan kiliselerden bir kısmının yeniden inşası ya da tamirine talepler göz önüne alınarak izin verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ibadethanelerinin hukukî statüsü, bu durumun Tanzimat ve Islâhat Fermanı sonrasında uğradığı değişim, belirlenen kâide ve kuralların uygulamaya konulması ve buna dair örnekler, özellikle yerel tarih araştırmaları için önemli görülmektedir. Bu çalışmada Tosya kazasında bulunan Meryemana Kilisesi ve müştemilâtından bulunan Rum Mektebi'nin tamiri ve yeniden inşası süreci konu edilmiş ve konuya dair tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gayr-i Müslim İbadethaneleri, Tosya, Meryemana Kilisesi, Rum Mektebi.

Abstract

The Ottoman Empire shaped its relations with non-Muslim according to Islamic Law. In Islamic law, non-Muslims have given the freedom of life, property and belief; rights and obligations were treated within the framework of general law principles such as personal law, family law, inheritance law, law of obligations. Islamic law played a decisive role in the approach of the Ottoman Empire to non-Muslim places of worship. The conquest of a city by peace or war, or the fact that it was founded by Muslims, was instrumental in determining the status of non-Muslim places of worship. As a rule, construction of new churches, monasteries and synagogues was not allowed; however, the repair and reconstruction of the existing ones in accordance with the original was subject to the permission of the sultan. These issues were re-addressed with the Islahat Fermanı and regulation was made with articles 11, 13 and 14 of the Islahat Fermanı; The "fatwa condition" was abolished and the practice of religious was abandoned. It is seen that after the declaration of the Reform of Edict, some of the churches within the borders of the Ottoman State were allowed to reconstruct or repair those deemed appropriate considering the demands. The legal status of non-Muslim places of worship in the Ottoman State, the change that this situation experienced after the Tanzimat and Reform Edict, the implementation of the rules and rules set forth, and examples of this are especially important for local history studies. In this study, the repair and reconstruction of the Church of the Meryemana and the Greek School in Tosya was discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Non-Muslim Places of Worship, Tosya, Meryemana Church, Greek School.

ATIF: ÇELEBİ Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Hukukî Statüsü ve Tosya Meryemana Kilisesi'nin Yeniden İnşası Meselesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/1 (Mart 2020), s. (26-51)

CITE: ÇELEBİ Ercan, "The Legal Status of Churches in the Ottoman Empire and the Reconstruction of the Church of Meryemana of Tosya", *Journal of History and Future*, 6/1 (March 2020), pp. (26-51)

Giriş

Zimmet akdi adı verilen antlaşma gereğince İslâm ülkesindeki idarenin hâkimiyetini ve bu ülkenin vatandaşlığını kabul eden gayrimüslime “*zimmi*” denir.¹ Zimmet akdi Osmanlı Devleti’nde de İslâm Hukuku’na uygun şekilde yorumlanmış ve hukukî bir kavram olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Hukuku açısından zimmiler, “*ehlü dârü’l-İslâm*” şeklinde telâkki edildikleri için hukukî oldukları kadar aynı zamanda siyâsî bir bağla da devlete bağlanmışlardır.²

Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar millet-i hâkimeyi,³ Müslüman olmayanlar ise millet-i mahkûmeyi meydana getirmektedir⁴. Gayrimüslimler dinlerine göre Hristiyan, Musevi ve Sabiiler olmak üzere üçe ayrılmışlardır. Katolik Hristiyanlar: Lâtinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryanîler, Keldanîler, Marunîler, Kıptîler ve Katolik Rumlardan; Ortodokslar: Gregoryenler, Nasturîler, Yakubî Süryaniler, Melkitler ve Mandeîler’den; Museviler ise: Rabbanîler, Karaitler ve Samirîler’den meydana gelmekteydi.⁵

II. Mehmet fetihten sonra Rum, Ermeni patrikleri ile Yahudi hahambaşısının İstanbul’da oturmalarını gerekli bulmuş, akâbinde Rum Ortodokslarının lideri Gennadios’un patrikliğini onaylamış, Bulgar ve Sırp kiliselerini de İstanbul’a bağlamıştır. 1461’de Ermeni Patrikhanesi kurularak Bursa metropoliti Ovakim patrik seçilmiş; arkasından Süryanî, Habeş, Kıptî Kiliseleri patrikliğe bağlanmıştır.⁶ Daha sonra Musevilerde bir hahambaşının başkanlığında millet olarak düzenlenmiş, Rum Ortodoks Patriğine tanınan haklar hahambaşına da verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti idaresi altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre milletlere ayırmış, “*idarelerini kolaylaştırmak*” için oluşturulan sisteme de “*millet sistemi*” adı verilmiştir.⁸ Böylece devlet kontrolünde işleyen bir millet sistemi, II. Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra kilise örgütlenmelerinde Ortodokslara, içişlerinde ve dini konularda geniş bir özerklik verilmesiyle ve bunun devlet tarafından yapılandırılmasıyla oluşmuştur.⁹ Bu hali ile millet sistemi, ehl-i zimmetin bir ahitname ile Osmanlı Devleti’nin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukukî varlık olmaktadır.¹⁰ Gibb ve Bowen’e göre bu sistem devletin eğitim, din ve adalet işlerini düzene sokmak için öngörülmüştür.¹¹

1 Abdü’l-Kerim Zeydan, “İslam Hukukuna Göre Zimmiler”, çev. Hasan Güleç, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 431.

2 M. Macit Kenanoğlu, “Zimmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XLIV, (2013): 438.

3 Bu sistemde Sultan’ın ana rolü millet-i hâkime olan Müslümanlara öncülük yapmak ve Tanrı’nın gölgesi olma statüsünü devam ettirmektir. Burada Müslüman milleti, “*Millet-i Hâkime*” dir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunda milleti hâkimeyi Sünni Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bkz. Adem Palabıyık-Yunus Koç, “Millet-i Hâkime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VIII, sy. 37 (2015): 421.

4 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, (İstanbul: Ağaç Yayıncılık), 1992, 13.

5 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, (Ankara: TTK), 1996, 11.

6 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında*, 12-13.

7 Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, 24.

8 İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, c. X, (2002): 396.

9 Hikmet Özdemir, “Azınlıklar İçin Bir Osmanlı Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, *Osmanlı*, c. IV, (1999): 227.

10 Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, 395.

11 Evangelia Balta, “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, (2000): 231. Osmanlı Devleti’nde “*Millet Sistemi*” ne dair tartışmalar için bkz. Nuri Adıyeye, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, sy. 60 (2014): 1-13; Gülcan Avşin Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 2 (2015): 11-15.

Osmanlı Devleti'nin ana politikası, gayrimüslim tebaayı İslâm Hukuku'nun zimmet ve eman kurumları¹² çerçevesinde yönetmek olmuştur. Bu sebeple İslâm geleneği içinde ehl-i kitaba hoşgörü ile davranılmış,¹³ cizye vermek¹⁴ suretiyle devletin sınırları dâhilinde yaşamalarına izin verilerek, can ve malları devlet güvencesi altına alınmıştır.¹⁵ Bu çerçevede millet sistemi içerisinde yer alan her cemaatin iktisadî, hukukî, dinî ve kültürel gelişimleri korunmuştur.¹⁶ Bununla birlikte genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik hususlarında milletlerin yetkileri sınırlandırılırken; eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus, din ve vakıf hizmetleri alanlarındaki işler millet örgütlenmelerine bırakılmıştır. Her millet ibadetlerini tam bir serbesti içerisinde yapabilmekte; nikâh akdi, feshi, çeyiz, nafaka, veraset ve vasiyet ile ilgili işlerini teşkilâtları vasıtasıyla yürütmekteydi. Yine evlenme, doğum ve ölümle ilgili kayıtlar millet teşkilâtları tarafından tutulmakta, kendi okullarını açma ve programlarını düzenleme yetkisi de yine cemaatlere ait bulunmaktaydı. Dinî açıdan her millet kendi inancına göre ibadetlerini tam bir serbesti içerisinde yapmakta, durumunu fermanlarla tayin ve tespit edilen ibadet yerlerinin dokunulmazlığı bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, gayrimüslim ibadethanelerine müdahale etmemiş, buraların yönetimini tamamen millet teşkilâtlarına bırakmıştır.¹⁷

Millet sistemi ile patrikhaneler açtırılarak, gayrimüslim toplulukların ve küçük kiliselerin merkezîleştirilmesi ve böylece kontrolünün kolaylaştırılması istenilmiştir. Sayıları genel nüfusa oranla az olan Ermeniler için İstanbul'da bir Ermeni patrikhanesi açtırılarak, Ermenilerin dinsel merkezleri olan ve henüz II. Mehmet döneminde ülke sınırlarının dışında bulunan Kudüs ve Eçmiyazin ile bağlantılarının kesilmesi düşünülmüştür. Böylece Ermeni toplumunun devletle olan ilişkisi sağlanmış ve daha kolay kontrol edilmeye başlanmıştır. Ortodoks dünyasına sahip çıkılmakla, Katolik dünya ile ilişkisi kesilmiş ve iki kilisenin birleşme çabaları belli bir ölçüde sonuçsuz bırakılmıştır. Patrikhaneler açtırılmak ve ayrıcalıklar tanınmak suretiyle gayrimüslimlerin devlete bağlılıkları sağlanmıştır.¹⁸

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim İbadethanelerinin Statüsü

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere ait ibadethanelerle ilgili düzenleme ve uygulamaların kaynağını, İslâm Hukuku'nun zimmîlerle ilgili hükümleri ve uygulamaları oluşturmuştur.¹⁹

İslâm hukukunda bir beldedeki gayrimüslim ibadethanelerinin statüsü, beldenin sulhen veya unveten (fetih yoluyla) İslâm hâkimiyetine girişine bağlı olarak değişmiştir. Sulhen teslim olan

12 Eman, pek çok manalar ifade etmekte olup; himaye etmek, emniyet vermek, yardım etmek, teslim almak manalarına gelir. Devletler hukukunda ise “*düşmana emniyet altında olduğuna dair verilen söz veya yapılan işaret*” anlamında kullanılan bir tabirdir. Harp sırasında eman istendiğinde, eman verilen şahıs zimmi ise cizye öder. Eman verilmesine ya imam veya onun temsilcileri olan müminler müsaade eder. Bkz. Aydın Taneri, “Türk Tarihinde ‘Eman’ Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XVII, sy. 28 (1995): 165.

13 Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Hoşgörü”, *Türkler*, c. X, (2002): 400-420.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Burak Kocaoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Cizye Vergisi*, (Ankara: Berikan Yayınevi), 2018.

15 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında*, 7-8.

16 Kenanoğlu, “Zimmi”, 438.

17 Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, 33-35; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında*, 22.

18 Yavuz Ercan, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 20 (2006): 3-4.

19 Hz. Muhammed’in Medine vesikası ile Yahudilere dinlerini serbestçe yaşama hakkı tanıdığı ve bu çerçevede Necran Hıristiyanları’yla yapmış olduğu zimmet anlaşması ile onlara ait mâbetlerin Allah’ın ve Resulü’nün koruması altında olduğunu belirttiği bilinmektedir. Bkz. Mehmet Akman, “Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri”, *İlam Araştırma Dergisi*, c. I, sy. 2 (1996): 133.

şehirlerde gayrimüslim ibadethanelerinin muhafaza edilmesi genel bir kural olmakla beraber, hükümdarın yeni bir kilise veya havra yapımına izin verdiği durumlar da söz konusudur.²⁰ Diğer taraftan Müslümanlar tarafından yeni kurulan şehirlerde kilise ve havra yapımının caiz olmadığı İslâm fukahâsı arasında hâkim olan görüştür.²¹ Şehirlerden uzakta gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı köylerde ise yeni ibadethane inşa edilebileceği görüşü yaygındır.²²

İslâm Hukuku'na göre unveten (fetih yoluyla) ele geçirilen şehirlerde bulunan kilise ve havralar da yıkılmaz ve tahrip edilmezdi. Ancak bunların ibadethane olarak bırakılıp bırakılmayacağı konusu tartışmalıdır. Yeni kilise ve havra yapımına ise hiçbir şekilde müsaade edilmeyeceği yaygın olan görüştür. Yeni kiliselerin yapılması konusundaki Osmanlı uygulamalarını ferman ve kanunnâmelerden de takip etmek mümkündür. Nitekim II. Mehmet fetihten hemen sonra Galatalılara verdiği ahidnâmesinde “*ayinlerini ve erkânlarını üslûp üzerine yerine getirsinler, çan çalmasınlar*” dedikten sonra “*bunlar dahi yeni kilise yapmayalar*” şeklinde ferman buyurmuştur.²³ Hanefî fikhına göre hükümdar, kilise ve havraları ibadethane olarak bırakabileceği gibi camiye çevirebilir²⁴ ya da mesken olarak kullanılmasına karar verebilirdi. Ayrıca hükümdar gayrimüslimlerin ellerinde bırakılan ibadethanelerin tamirine ve yeniden inşasına izin verme yetkisine de sahipti. Bununla birlikte ibadethanelerin başka yere nakledilmesi yasaktı.²⁵ Ebu's-Suud Efendi ise sonradan yapılan kiliselerin yıkımını, ilgili yerde Cuma Namazı kılınması ile ilişkilendirmiş; Müslüman ve gayrimüslimlerin karma olduğu köylerde mescit bulunması halinde sonradan inşa edilen kiliselerin yıkılması gerektiğine hükmetmiştir.²⁶ Nitekim Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi de vermiş olduğu bir fetvasında “*Ahalisi Müslüman ve gayrimüslim olan bir beldenin içinde gayrimüslimler bir kilise ihdas (inşa) eyleseler, hâkim söz konusu kiliseyi yıkmaya kâdir olur mu? el-Cevap: Olur*”

-
- 20 Akman, “Kilise ve Havraların”, 134; Muharrem Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvâ-yi Ali Efendi Örnekleme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 13 (2009): 78; Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl. 2, sy. 16 (2014): 39.
- 21 Kılıç'ın Molla Hüsrev'in Dürerü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gururü'l-Ahkâm adlı eserinden vermiş olduğu bile gide: “*Dar-ı İslâm'da bâ, kenise, ve beyt-i nar ihdas edilemez. Yıkılmış olan mabetlerini yeniden yapmaları caizdir*” denilmiştir. Bkz. Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe”, 78.
- 22 Akman, “Kilise ve Havraların”, 135; Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra”, 37-39. Kılıç'ın Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'den aktardığı fetvada şöyle denilmektedir: “*Ahalisi zimmiler olan bir adada (cezire) sultanın izni ile oturan gayrimüslim taifesi adada bir kilise ihdas/inşa etmek isteseler bunlara şer'an men olunur mu? el-Cevap: Olunmazlar*”. Yine benzer bir fetvada ise şöyle denilmektedir: “*İslâm beldelerinden uzak olup etrafında Müslümanlar bulunmayan ve ahalisinin tümü gayrimüslim olan karye (köy) ahalisi kilise yapmak isteseler men olunmak lazım mıdır? el-Cevap: Değildir*”. Bkz. Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe”, 78.
- 23 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. I, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı), 1990, 477; Mahmut H. Şakiroğlu, “Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, sy. 25 (1983): 218-219; Akman, “Kilise ve Havraların”, 138.
- 24 Ayasofya Kilisesi'nin camiye çevrilişi ile ilgili olarak bkz. Said Öztürk, “İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 14 (2003): 133-142. Eyice'nin tespitlerine göre İstanbul'da cami ve mescide çevrilen kilise sayısı 40 civarındadır. Bkz. Semavi Eyice, “İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami Ve Mescidler Ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, sy. 7 (1990), 279.
- 25 Akman, “Kilise ve Havraların”, 135-137; Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra”, 38.
- 26 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebu's-Su'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yi Ebussu'ud Efendi*, (İstanbul: Şule Yayınları), 1998, 165-166.

hükmünde bulunmuştur.²⁷

Gayrimüslim ibadethanelerinin tamiri konusunda idarenin vereceği izin öncesi, ehl-i örfün keyfi müdahalesini önlemek için konuya ilişkin fetva talep etme uygulaması da söz konusu olmuştur. Yine yıkılan bir mabedin yerine “vaz-ı kâdimi” üzere yeniden inşasına izin verildiği gibi buna benzer bir fetvada ibadet mahallinin müştemilâtını oluşturan yerlerin de tamiri bu kapsama dâhil edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Nitekim bununla ilgili bir fetvada: “Bir beldenin gayrimüslimleri beldelerinde harap olan bir kiliseyi hiçbir ziyade yapmaksızın aslına uygun olarak tamir etseler ehl-i örf taifesinden Zeyd, mücerret tamir edildi diye kiliseyi yıkarım demeye kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz” denilmiştir. Yine benzer bir fetvada ise şöyle denilmektedir: “Bir mahallede bulunan eski bir manastırın odaları tamire muhtaç olduğunda o manastırın rahipleri odaları hiçbir ziyade yapmaksızın vaz-ı kâdimi üzere tamir etseler ehl-i örf taifesinden Zeyd, mücerret tamir edildi diye odaları yıkarım demeye kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz” hükmünde bulunulmuştur.²⁸

Diğer yandan ibadet yerlerine aslında olmayıp sonradan yapılacak olan köşk, gölgelik, duvar gibi eklentilerin yasal olmadığı ve yıktırılabilceği de görüş olarak benimsenmiştir. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi konuyla ilgili bir fetvasında şu hükmünde bulunmuştur: “Bir beldedeki gayrimüslimler o beldede bulunan kâdim kiliselerin içinde yeni bir köşk, gölgelik ve kilisenin dışarısında duvar bina ve ihdas eyleseler, hâkim bu şekilde yapılan binaları yıkmaya kâdir olur mu? el-Cevap: Olur”.²⁹ Görüldüğü üzere mabetlerin tamiri ve inşası konusunda temel şart olarak “aslına uygunluk” ilkesi öne sürülmüştür.

Osmanlı Devleti’nin kilise ve havralar konusundaki resmî politikası, Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir. Bu yönde önemli adımlar atılmakla birlikte Tanzimat’ın ilk evresinde kilise ve havra hukukundaki geleneksel uygulamalar ve şer’î uygunluk, ilâm ve fetva alınması usulü devam etmiştir. Islâhat Fermanı’nın 11, 13 ve 14. maddeleri ile gayrimüslimlere ait ibadethaneler konusu yeniden ele alınarak gayrimüslimlerin kilise, havra, manastır ve mektep inşa ve tamiri konusundaki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Böylece kilise, havra, okul, hastane, mezarlık vb. cemaat müesseselerinin asıl şekilleriyle tamir edilmesi süreci kolaylaştırılmış ve yenilerinin yapımına izin verilmiştir. Ancak yenilerinin yapımı, Sultanın iznine bırakılmıştır. Nüfusu karma olan yerlerde yeni kilise, havra, mektep vs. yapımında mülkî makamlardan herhangi bir mahzûr olup olmadığı konusunda görüş alınması da usul olarak benimsenmiştir. Ayrıca, nüfusu karma olmayan yerlerde dini ayinlerin zahiren ve alenen icrasında tam serbestlik sağlanmıştır.³⁰

XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tosya Kazasının Genel Durumu

Tosya Meryemana Kilisesi ve müştemilâtından bulunan Rum Mektebi’nin tamiri meselesine geçmeden önce XIX. yüzyılın son çeyreğinde Tosya kazasının genel durumu hakkında bilgi vermek çalışmanın bütünlüğü açısından uygun olacaktır.

Tosya kazası Kastamonu’nun güney doğusunda olup, vilâyet merkezine dönemin şartlarına göre (1869-1903) on iki saat mesafede bulunmaktadır.³¹ Doğusunda İskilip ve Sivas vilâyetine bağlı Hacıhamza kazası, kuzeyinde Kastamonu’nun Akkaya ve Kuzyaka nahiyeleri ile Taşköprü kazası, batısında Çankırı’nın (Kengri) Koçhisar (İlgaz) nahiyesi ve güneyinde İskilip kazasının bir

27 Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe”, 79.

28 Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe”, 79-80.

29 Kılıç, “Osmanlı Fetva Literatüründe”, 80.

30 Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında*, 56.

31 *Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi*, Defa 12, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1297 (1880), 85-87. Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi bundan sonraki dipnotlarda KVS olarak gösterilecektir.

kısmı ile Çankırı'nın (Kengri) Yapraklı (Tuht) nahiyesi yer alır. Ilgaz dağlarının güney doğu eteklerinde ve iki tepe arasında kurulu bulunan kazanın etrafı, bağ ve bahçelerle çevrilidir.³²

Tarihi çok eski devirlere dayanan Tosya kazası³³ Mermerdirek, Harsandönü, Kuzyaka ve Akçakavak köylerinin, Dilkişah köyüne nakil ve ilâvesiyle teşekkül etmiştir.³⁴ 1869-1870 tarihleri arasında bugünkü İskilip³⁵ ve 1869-1894 yılları arasında ise Kargı³⁶ ilçeleri Tosya'ya bağlı birer nahiye konumundadır. 1869-1903 yılları arasında kazanın yönetimi: kaymakam, naip, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır.³⁷

Tosya kazası 1869 tarihinde 17 mahalle ve 18 köyden oluşmakta iken,³⁸ 1903 tarihinde kazanın 16 mahalle ve 46 köyden³⁹ ibaret olduğu görülmektedir. 1869'da İskilip ve Kargı nahiyeleri dâhil olmak üzere 24.975 olan kaza nüfusu,⁴⁰ 1903 yılında 26.095'e ulaşmıştır.⁴¹

Kentin genel dokusuna baktığımızda kazada 1869 tarihinde 66 cami ve mescit, 1 kütüphane, 6 hangâh ve zaviye, 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 2 han, 5 hamam, 2616 hane ve 405 dükkân bulunurken;⁴² 1903 tarihinde ise 79 cami ve mescit, 1 kütüphane, 2 medrese, 8 hangâh, 1 hükümet dairesi, 1 askerî dairesi, 1 telgrafhane, 783 dükkân, 1 kilise, 22 han, 5 hamam, 45 değirmen, 4 fabrika, 1 bedesten, 21 debbağ hane, 28 çeşme⁴³ ve 4.591 hanenin⁴⁴ bulunduğu görülmektedir. Bu bilgiler bize 1869-1903 tarihleri arasında kazanın gerek demografik gerekse resmî ve gayr-i resmî müessese ve kurumlar bakımından önemli ölçüde geliştiğini ve büyüdüğünü göstermektedir.

Kazanın 805.000 dönümlük ormanlık alanlarında kara ve sarıçam ile meşe ağaçları bulunur. Toprak mahsulleri arasında: buğday, arpa, siyez, fiy, burçak, kernik, afyon, yonca, üzüm, patates,

-
- 32 *KVS*, Def'a 12, 100-102. Bugünkü modern coğrafi bilgilere göre Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü içerisinde yer alan Tosya şehri, 41° 01' kuzey enlemi ile 34° 03' doğu boylamı arasında yer almakta ve idarî olarak Kastamonu iline bağlı olan aynı adlı ilçenin merkezliğini yapmaktadır. Tosya Ovası'nın kuzey kenarında bulunan Tosya, kaynağını Ilgaz dağlık silsilesinin devamı olan Gâvur dağlarından alarak kuzeyden Devrez Çayına katılan Kurudere'nin vadisi içerisinde yerleşmiştir. Bkz. Ünal İbret, "Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri: Tosya (Kuruluşu ve Gelişmesi)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sy. 8 (2003): 54-55.
- 33 Tosya kazası 1860 yılına kadar Kengri (Çankırı) sancağına bağlı iken, 1861 tarihinden itibaren Kastamonu vilâyetine bağlanmıştır. Tosya, ikinci sınıf bir kaza merkezidir. Bkz. Salim Kaynar, *Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde Tosya Kazası (1869-1903)*, (İstanbul: Tosya Belediyesi), 2011, 208. Bilindiği üzere kazaların resmî anlamda mülkî idare birimi haline gelmeleri esasen 1842'de Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararı ile olmuştur. Bu tarihte sancaklara kaymakam atanırken, kazalara eşraf-ı hanedandan birinin müdür atanması öngörülmüştür. Ancak 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra kazaların başına kaymakamlar atanmaya başlamıştır. Bkz. Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 36 (2013): 1; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. II, sy. 1 (2011), 41.
- 34 *KVS*, Def'a 19, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1314-M. 1896, 417; *KVS*, Def'a 20, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1317-M. 1899, 292; *KVS*, Def'a 21, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1321-M. 1903, 321.
- 35 *KVS*, Defa 1, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1286 (1869), 87.
- 36 *KVS*, Defa 17, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1311 (1893), 180.
- 37 *KVS*, Def'a 1, 41; *KVS*, Def'a 21, 191.
- 38 *KVS*, Def'a 1, 119.
- 39 *KVS*, Def'a 21, 322.
- 40 *KVS*, Def'a 1, 107.
- 41 *KVS*, Def'a 21, 379.
- 42 *KVS*, Def'a 1, 102.
- 43 *KVS*, Def'a 21, 322.
- 44 *KVS*, Def'a 20, 176.

çeltik, pamuk, tütün, ketre, sebze ve meyve; sanayi mamulleri arasında: tiftik ve yünden kuşak, çorap, kırmızı ve siyah sahtiyan, kilim, yerli kirpasi ve kıldan çuval; ticaret malları arasında ise pirinç, tiftik, çorap, kuşak, yaş ve kuru üzüm yer alır.⁴⁵

Tosya Meryemana Kilisesi ve Rum Mektebi'nin Tamiri Meselesi

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin tasarrufunda bırakılan kilise, havra ve manastırların tamiri hususunda verilen fetvalarda çoğu kez ilgili ibadethanelerin zaman içinde "müşrif-i harab" veya "mail-i inhidam" olmasından bahsedilmiş ve "vaz '-ı kadîmi üzere"; "ke'l-evvel; vaz '-ı kadîmden asla bir nesne ziyâde etmeksizin" ya da "vaz '-ı kadîmi üzere bilâ-terfi' ve lâ tevsi'" tamarine izin verilmiştir.⁴⁶

Bu konuda şer'i şerife uygunluğun yanı sıra idarenin gayrimüslim ibadethanelerine ilişkin belirlediği genel kâidelere ve yazışma kurallarına uyulması beklenmiş ve bu hususta hassas davranılmıştır. Tamiri ya da yeniden inşası düşünülen gayrimüslim kilise, mektep, hastane vb. için yapılacak başvurularda ise genelde aşağıdaki hususların göz önünde bulundurulması istenilmiştir:

1. Osmanlı Devleti'nde gerek yerli cemaat-i gayrimüslime ve gerek teba'a-i ecnebiye tarafından müceddeden kilise, mektep ya da hastane yapılmak istenirse veya bir mahallin kabristana dönüştürülmesi gerekiyorsa; bunların, vücuda getirileceği mahaldeki cami ve mescitlere uzaklığı nedir? Hâl'en ve istikbâl'en bir mahzûr var mıdır?
2. Yapılacak olan müessesatın ihdâs edileceği arsalar hangi teba'adan kime aittir? Mülk veya vakıf ya da arazi-i mirîye midir? Kıymet-i sahası ne miktardır? İnşa kılınacak mebânînin veya müştemilâtının var ise her birinin tûl, arz ve irtifa'ı itibariyle miktarı nedir? Mebânî kaç kapı, pencere ve odayı şâmil olacaktır?
3. Mebânî-i merkûme hangi cemaate mensuptur? Orada, o cemaatten ne kadar hane ve nüfus mevcûttur? Mesarif-i inşaiyesi ne suretle kimler tarafından tesviye edilecektir?
4. Tevsi'an ve tecdiden inşasına müsaade talep olunan mebânî-i mevcûde ruhsat-ı resmîye-ye merbût mudur, değil midir? Merbût olduğu halde hangi tarihte ruhsat alınmıştır? Vuku bulacak tevsi'at ve ilâvatın takribi tûl, arz ve irtifa'ı ve bunların adaları zirâ itibariyle ne miktardır? Mezkûr adalar kimlerin uhdesindedir? Mülk veya vakıf yahut arazi-i mirîye- midir? Nev'ine göre bedel-i öşr yahut mukatta ve icare-i zemine merbût mudur? Merbût ise miktarları ve arsaların kıymet-i sahaları nedir?
5. Bahse konu müessesât mensup oldukları cemaatler namına istida olunduk da bunların devletçe usulen tasdiki ve ruhsat-ı resmîyeye rabtı muamelesi icra edilmiş midir? Hakiki müessis ve müdürleri ve mutasarrıf-ı hazıraları kimlerdir? Hangi teba'adandır? Müştemilâtı nedir? Gerek Müessesât-ı mezbûrenin gerek müştemilâtı olan mebânînin ayrı ayrı tûl, arz ve irtifa'ileri ne miktardır? İşgâl eyledikleri arsalar kaçar zirâdır. Mülk veya vakıf ya da arazi-i mirîye midir? Nev'ilerine göre bedel-i öşr, mukatta veya icare-i zemine merbut buldukları takdirde, miktarları ve arsaların kıymet-i hazıraları nedir? Müştemilât, müessesat-ı asliyenin hariç ya da dâhilinde midir? Akar mıdır?

45 KVS, Def'a 12, 100-102; KVS, Def'a 13, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1298 (1881), 103-105; KVS, Def'a 14, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1299 (1882), 112-114; KVS, Def'a 15, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1306 (1889), 329-331; KVS, Def'a 16, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1310 (1892), 391-393; KVS, Def'a 17, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1311 (1893), 170-172; KVS, Def'a 18, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1312 (1894), 203-204; KVS, Def'a 19, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1314 (1896), 417-420; KVS, Def'a 20, 292-294; KVS, Def'a 21, 321-323.

46 Düzdağ, Şeyhülislâm Ebu's-Su'ud Efendi'nin Fetvalarına Göre, 168.

6. Ruhsat verilmiş emâkin mektep, hastane ve eczane ise bunlar hangi cemaatten şakird ve hasta kabul etmektedir? Kabul olunanlardan mu'accelât esmanı alınmakta mıdır?

Tamiri ya da yeniden inşası düşünülen kilise, mektep, hastane vb. için yapılacak olan müra-caat yukarıda bahsedilen altı maddeden hangisi ile alâkadar ise ilgili maddeye dair soruların eksiksiz olarak cevaplandırılması ve gerekli olan tetkikattan sonra idare meclisi mazbatasına, mevcut mebâninin hey'et-i umûmiyesini gösteren harita ve arsaların tasarruf senetleri ve kuyûd-ı kâdimesi ile muamelesi tamamlanan ve havale edilen evrakın tevdî tarihlerini haiz cetvelin eklenmesi gerekmektedir.⁴⁷ Buna göre cemaatler tamir olunacak veya yeni yapılacak kilise veya okul için patrikhane aracılığı ile devlete müracaat etmekteydiler. Konu Şûra-yı Devlet tarafından incelendikten sonra öngörülen ölçülerin dışına taşmamak kaydıyla izin verilmekteydi. Ayrıca tamir edilecek kilise, okul veya hastane hangi vilâyette ise o vilâyetin valisine, zaman zaman da vali ile beraber sancak mutasarrıfına konunun iletilerek patrikhanenin izin talebi belirtildikten sonra kilisenin ne-reye, hangi ölçülerde yapılacağı (duvar kalınlıkları, yüksekliği, genişliği, kaç pencereye olacağı, kaç kapılı olacağı vs.) ve ahşap mı, kârgir mi olacağı, yapılacak masrafın nerelerden temin edileceği hususlarına açıklık getirilmesinin mahallince araştırılması istenilmekteydi.⁴⁸

Meryemana Kilisesi ve müştemilâtından olan Rum Mektebi, Tosya kazasının Rumiyân Mahallesi⁴⁹ de denilen Çatma Mahallesi'nde bulunmakta, gerek kilise gerekse mektep Rum cemaati tarafından idare olunmakta idi.⁵⁰ Meryemana Kilisesi'nin ne zaman kurulduğuna dair herhangi bir kayda tesadüf olunamamışsa da kilisenin "kâdim olduğu"⁵¹ anlaşılmaktadır. Kilise müştemilâtından olan Rum Mektebi'nin ise 1865'te yapıldığı tahmin edilmektedir. Nitekim 8 Kasım 1911 (16 Za. 1329) tarihli bir belgede, Rum Mektebi'nin 46 sene önce kurulmuş olduğuna dair bilgi vardır.⁵² 1869 tarihli 1 Numaralı Kastamonu Vilâyet Salnâmesi'nde de Tosya kazasında bir kilise ile bir Gayrimüslim Sıbyan Mektebi'nin bulunduğu belirtilmektedir.⁵³

Meryemana Kilisesi'ne dair ilk belge Nisan/Mayıs 1849 (C. 1265) tarihli Tosya kazasında yapılacak Rum Kilisesi'ne dair icrası muktezî muamelât hakkında Çankırı muhassıllığına gönderilen hükümdür. Belgeden anlaşıldığına göre Tosya'da bulunan Rum cemaati tarafından Meryemana Kilise'nin "murûr-ı zaman ile müşrif-i harab" olmasından bahisle, "bâ-arzuhal-ı istid'a olunarak", kilisenin "tamir ve termîmi" talep edilmiştir. Bunun üzerine Rikâb-ı Hümâyun Kapucubaşılardan ve Çankırı Muhassılı Tahir'e, Tosya kazası naibi ve müftüsüne hitabıyla gönderilen hükümde zikr olunan kilisenin kâdim olduğundan bahisle tamirinin tembih edildiği; marifet-i şer-i şerife, meclis ve belde mimarı tarafından gerekli olan keşfin yapılarak kilisenin bir kâğıda resmedilerek tûl ve arzının gösterilmesi ve istenilen bilgilerin bir mazbata ile gönderilmesi istenilmiştir.⁵⁴

Görüldüğü üzere Nisan/Mayıs 1849 (C. 1265) tarihli ilk belgede Meryemana Kilisesi'nin yeniden inşasına dair bir ibare yer almamakta, aksine "tamir ve termîmi" hususuna değinilmektedir.

47 BOA, ŞD.1692.3.10 (29 Z. 1330).

48 Ali Güler, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri Ve Bu Bakımdan 'Kilise Defterleri' nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 9 (1998): 160-161.

49 BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Z. 1330).

50 BOA, ŞD.1692.3.12 (29 Z. 1330).

51 BOA, C.ADL.92.5494 (29 Z. 1265).

52 BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Z. 1330).

53 *KVŞ*, Def'a 1, 102.

54 BOA, C.ADL.92.5494 (29 Z. 1265).

Kilisenin tamirine dair Nisan/Mayıs 1849 (C. 1265) tarihli bu ilk belge ile yine kilisenin yeniden inşasının talep edildiği 18 Şubat 1891 (9 B. 1308) tarihine kadar Meryemana Kilisesi ile ilgili herhangi bir kayda tesadüf edilememiştir. Buradan hali hazırda mevcut olan Meryemana Kilisesi'nin muhtemelen 1849 ve bunu takip eden yıllarda tamir gördüğü, bununla birlikte 42 yıl aradan sonra kilisenin tekrar harap olmasından dolayı yeniden inşasının gündeme geldiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan 18 Şubat 1891 (9 B. 1308) tarihinden itibaren Meryemana Kilisesi ile ilgili yapılan yazışmalar gözden geçirildiğinde belgelerde geçen “kilisenin teaddeden bina ve inşasına”,⁵⁵ “kilisenin teaddeden inşasına”,⁵⁶ “kilisenin teaddeden inşası için”,⁵⁷ “kilisenin müceddeden inşasına”,⁵⁸ “Tosya kazasında müceddeden inşa olunan Rum Kilisesi'nin”,⁵⁹ ve “Tosya kazasında tevsi'an inşa olunan Rum Kilisesi”⁶⁰ ifadeleri bize, Meryemana Kilisesi'nin bu tarihten itibaren yıkılarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Uygulamada kiliselerin tamiri ve yeniden inşasına engel teşkil edecek bir durumun olup olmadığı mahallinden sorulmakta, şayet bir mani yoksa izin verilmektedir. Burada kiliselerin hukukî statüsünde de bahsedildiği üzere inşa işinin “ma'rifet-i şer'i şerife” muhalif olmaması ve “mi'mar-ı belde ma'rifetiyle yapılacak olan keşif”⁶¹ ile kilisenin plân, kroki veya haritasında gösterilen tül, arz ve irtifa ölçülerine riayet edilmesi⁶² aranan şartlardandı. Diğer yandan tamir olunan ya da eskisinin yerine yenisi inşa edilen kiliselerde daima aslına uygunluk aranmış, kâide ve nizâmlara uyulması beklenilmiştir. Nitekim Meryemana Kilisesi'nin tamirine izin verilen Nisan/Mayıs 1849 (C. 1265) tarihli hükümde de “aslîyesi üzere tamir ve termîmi” nin yapılması ve “nizamına tevfiikân” hareket edilmesi istenildiği⁶³ gibi, 1891 (H. 1308) tarihinden itibaren belgeler takip edildiğinde Meryemana Kilisesi'nin “bâd-el hedm”⁶⁴ (yıkıldıktan sonra), “eski kilisenin temelleri üzerine”⁶⁵ ve belirtilen “tertip ve esas üzerine teaddeden inşasına”⁶⁶ izin verildiği görülmektedir.

Rum Patrikliği Meryemana Kilisesi'nin yeniden inşası için bir istida ile başvuruda bulunarak,⁶⁷ kilisesinin zamanla harap olan binasının yıkılarak tülen 28 (21,2 m), arzen 18 (13,6 m) ve irtifa'en 14 zirâ⁶⁸ (10,6 m) ölçülerinde, 300 adet Osmanlı lirası keşif bedeli kilise sandığından karşılanmak üzere, kârgir olarak yeniden inşasını talep etmiş, bu talep üzerine Divan-ı Hümâyun Kalemi'nden 18 Şubat 1891 (9 B. 1308) tarihinde Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin görüşü sorul-

55 BOA, ŞD.2576.6.1 (05 S. 1309).

56 BOA, ŞD.2576.6.2 (05 S. 1309); BOA, ŞD.2618.53.1 (05 M. 1311).

57 BOA, A. {DVNSKLS.d.03 (29 Z. 1317).

58 BOA, ŞD.2576.6.3 (05 S. 1309); BOA, ŞD.2576.6.4 (05 S. 1309).

59 BOA, ŞD.2618.53.2 (05 M. 1311).

60 BOA, ŞD.2618.53.3 (05 M. 1311).

61 BOA, C.ADL.92.5494 (29 Z. 1265).

62 BOA, İ.ŞD.111.6662 (09 RA. 1309); BOA, A. {DVNSKLS.d.03 (29 Z. 1317).

63 BOA, C.ADL.92.5494 (29 Z. 1265).

64 BOA, ŞD.2576.6.1 (05 S. 1309).

65 BOA, ŞD.2576.6.2 (05 S. 1309); BOA, ŞD.2576.6.3 (05 S. 1309); BOA, A. {DVNSKLS.d.03 (29 Z. 1317); BOA, ŞD.2618.53.1 (05 M. 1311).

66 BOA, ŞD.2618.53.4 (05 M. 1311).

67 BOA, ŞD.2576.6.2 (05 S. 1309).

68 Arşun/arşın Farsça olup dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder. Arapça'sı zirâ'dır. Bina arşını veya zirâ-ı mi'mârî denilen ölçü birimi 1841'de resmî olarak 1 arşın 75,7738 cm olarak standarda bağlanmış daha sonra yuvarlatılarak 75,78 cm olarak kabul edilmiştir. Bkz. , “Arşın”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, (1991): 411-413.

muştur.⁶⁹

23 Şubat 1891 (14 B. 1308) tarihinde ise Adliye Nezareti'nden Kastamonu vilâyetine gönderilen bir yazıda inşa olunacak olan Meryemana Kilisesi'nin eski temelleri üzerine mi yoksa başka bir mahalle mi yapılacağı; arazi ilâve olunmak gerekirse alınacak arazinin vakıf mı yoksa mülk mü olacağı; vakıf ise mülk bir mahal ile değiştirilip değiştirilmeyeceği, Tosya kazasında Rumlara ait başka bir kilisenin olup olmadığı, gerek Rumların gerekse cemaat-i sairenin hane ve nüfus miktarının ne kadar olduğu bilgilerinin Nezarete iletilmesi istenilmiştir. Kastamonu vilâyetinden Tosya kazası İdare Meclisi mazbatasına istinaden 13 Temmuz 1891 (6 Z. 1308) tarihinde verilen cevabî yazıda ise kilisenin eski temelleri üzerine inşa edileceği; tûlen 10,5 (7,9 m) ve arzen 4,5 (3,4 m) zirâlık bir alanın asıl kiliseye ilâve olunacağı, kilise ve havalisinin vakıf ya da mülk arazi olup olmadığına dair herhangi bir kayda rastlanmadığı, Tosya kazasında 70 hanede 250 Rum ve 25 hanede 35 Ermeni nüfusun bulunduğu⁷⁰ ve kilisenin inşası için herhangi bir mahzûrun bulunmadığı bildirilmiştir.⁷¹

Adliye ve Mezâhib Nezareti'nden 5 Ağustos 1891 (29 Z. 1307) tarihinde Sadarete yazılan bir yazı ile yeniden inşa olunacak Meryemana Kilisesi'ne ilişkin Kastamonu vilâyetinden gönderilen mazbata sunulmuş,⁷² mazbata Divan-ı Hümayûn Kalemî'nde müzâkere edilmiştir.⁷³ Daha sonra Şurâ-yı Devlet'e havale olunan mazbata, Dâhiliye Dairesi'nde okunmuş ve onay için padişaha arz edilmiştir.⁷⁴ Tosya Meryemana Kilisesi'nin yeniden inşası için gerekli olan irâde-i seniyye 22 Mart 1892 (22 Ş. 1309) tarihinde çıkmıştır. İrâde-i seniyyede vali, müftü ve naipten kilisenin inşası için gerekli yardımların gösterilmesi, bununla birlikte "*beyan olunan tûl ve arzı zirâ'ilerini tecavüz itmek*" ve "*bu vesile ile kimesneden cebren akça toplatılmamak*"⁷⁵ hususlarında dikkatli olunması istenilmiştir. Kastamonu vilâyetine gönderilen bir yazı ile de kilisenin inşası için "*müsaade-i seniyye-i hazret-i padişahî buyrulduğu*"⁷⁶ bildirilmiştir.

Görüldüğü üzere Meryemana Kilisesi'nin yıkılan eski binasının ölçüleri arzen 13,5 zirâ (10,2 m) ve tûlen 17,5 zirâdır (13,2 m). Yine yeni yapılacak olan kiliseye arzen 4,5 zirâ (3,4 m) ve tûlen 10,5 zirâlık (7,9 m) bir alanın ilâve edilmesi söz konusudur. Böylece yeni kilisenin tûlen 28 zirâ (21,2 m) ve arzen 18 zirâ (13,6 m) ebatlarında olacağı anlaşılmaktadır. Yeni kilise binası, eskisinin temelleri üzerine ve kârgir olarak yapılacak, keşif bedeli olarak belirlenen 300 Osmanlı lirası, kilise sandığından karşılanacak ve bu münasebetle halktan herhangi bir akçe toplanmayacaktır.

Bu çerçevede inşasına başlanan ve yapımı büyük oranda tamamlanan Meryemana Kilisesi'nin önüne tûlen 5,5 zirâ (4,1 m) ve arzen 10,5 zirâ (7,9 m) ölçülerinde kadınlara mahsus bir bölmenin yapılan keşif sonrasında ilâve edildiğinin anlaşılması sorun teşkil etmiştir. Nitekim 25 Ocak 1893 (7 B. 1310) tarihli bir yazıda, Tosya kazası Mahalli İdare Meclisi'nce tanzim edilen mazbatasında kilise önüne ahşap olarak ilâve olunan bu kısımdan "*hiçbir günâ bahs ve beyan edilmediği*", her ne

69 BOA, ŞD.2576.6.1 (05 S. 1309).

70 Karpat 1881/1882 ve 1883 nüfus sayımlarına göre Tosya kazasındaki Rum nüfusu 256 kadın, 255 erkek olmak üzere toplamda 511 verir. Aynı tarihlerde kazadaki Ermeni nüfus hakkında ise bilgi verilmemiştir. Bkz. Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 2003, 178.

71 BOA, ŞD.2576.6.2 (05 S. 1309).

72 BOA, ŞD.2576.6.4 (05 S. 1309).

73 BOA, ŞD.2576.6.3 (05 S. 1309).

74 BOA, İ.ŞD.111.6662 (09 RA. 1309).

75 BOA, A.ŞD.VNSKLS.d.03 (29 Z. 1317); BOA, ŞD.1692.3.14 (29 Z. 1330).

76 BOA, İ.ŞD.111.6662 (09 R. 1309).

kadar eski kilisenin önünde ilâve olunan kısımdan daha küçük bir korkuluğun mevcut olduğu ifade edilmişse de bu durumun “*mucib-i tereddüte*” neden olduğu bildirilmiştir.⁷⁷ Tosya kazası Mahalli İdare Meclisi’nce alınan ve 23 Şubat 1893 (6 Ş. 1310) tarihli bir yazı ile Kastamonu vilâyetine bildirilen kararda ise eski kilisede “*hâl’en ve şeklen şimdikine nisbet kabul etmeyecek derecede*” yağmurdan korunmak için tahta perdeden bir korkuluğun bulunduğu, kilisenin “*hitam-ı inşasına az bir şey kalmış iken*”, şimdi ise tûlen 5,5 zirâ (4,1 m) ve arzen 10,5 zirâ (7,9 m) ebadında eskisinden daha büyüğünün her nasılsa yapılmış olduğu, ilâve olunan bu mahallin ise “*ferman-ı âli haricinde bulunduğu*”, bununla birlikte bir mahzurunun da olmadığı belirtilmiştir.⁷⁸ Kaza İdare Meclisi gayrimüslim azaları ise karara şerh düşerek korkuluk ya da çıkıntı olduğu söylenen mahallin zaten kadınlara mahsus bir mahal olduğunu, inşaat esnasında İdare ve Belediye Heyetlerinin hazır bulduklarını ve ferman-ı âli haricine çıkılmadığını ifade etmişlerdir. Kastamonu vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 28 Mart 1893 (10 N. 1310) tarihli bir yazı ile her ne kadar ilâve edilen kısım kilise dâhilinde bulunuyor olsa da Hristiyan azaların ilâve kısmın resmî ruhsatta belirtilen ölçülerin dışına çıkılmadığı şeklindeki beyanlarının “*kabule şayan olamayacağı*” belirtilmiştir.⁷⁹

Adliye ve Mezahib ile Dâhiliye Nezaretlerinin yapılan ilâvenin yıkılmasının uygun olmayacağı şeklindeki görüşleri,⁸⁰ daha sonra Divan-ı Hümâyû’nda müzakere olunmuştur.⁸¹ Divan-ı Hümâyûn tezkeresi Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi’nde okunmuş ve ilâve edilen kısmın yıkılmasının doğru olmayacağı ve durumun Kastamonu vilâyetine bildirilmesi istenilmiştir.⁸²

Bu arada Kilise ile ilgili son hadise yapılan va’az kürsüsünün yeri ve inşası hususunda ki ihtilâftan dolayı 31 Ocak 1894 (24 B. 1311) tarihi akşamında Hristiyan ahali arasında cereyan eden olaylardır. Hristiyan ahali arasında ortaya çıkan hadiselerden dolayı Papas Panayot tarafından Rum Milleti Meclisi Riyaseti durumdan haberdar edilmiş, İnebolu’da bulunan metropolit Tosya kazasına hareket etmiştir. Va’az kürsüsü hadisesi fazla büyümeden zabıta marifetiyle sona erdirilmiştir.⁸³

Bütün bu anlatılanlardan sonra Meryemana Kilisesi’nin yeni binasının 1894’te tamamlandığı kabul edilebilir. Kilisenin inşası devam ederken 1893 tarihinde kaza Rum cemaati tarafından kilise müstemilâtından bulunan ve 1865’te yapılan Rum Mektebi’nin zamanla “*müşrif-i harab*” olmasından dolayı,⁸⁴ yeniden inşasının gündeme getirildiği görülmektedir. Tosya Rum cemaati muhtemelen kilisenin inşasından sonra mektebinde yenilenmesini düşünmüş olmalıdır.

“*Bu misüllü mekâtib için evvel emirde emr-i âli istihsâli usûl ve nizâmi iktizâsından*”⁸⁵ olduğundan, mektebin yeniden inşası için müracaatta bulunulması gerekmektedir. 4 Eylül 1893 (22 S. 1311) tarihinde Kastamonu vilâyetinden Tosya kazasına gönderilen bir tahrirat ile “*inşa olunacak bina resminin ve keşf-i evvel defterinin tanzim ve irsali ve mesarifatinin ne taraftan tesviye edileceğinin iş’arı*”⁸⁶ istenilmiş olduğundan, öncesinde Tosya kazası İdare Meclisi tarafından, Rum Mektebi’nin yeniden inşası için bir müracaatta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

77 BOA, ŞD.2618.53.1 (05 M. 1311).

78 BOA, ŞD.2618.53.2 (05 M. 1311).

79 BOA, ŞD.2618.53.4 (05 M. 1311).

80 BOA, ŞD.2618.53.5 (05 M.1311); BOA, ŞD.2618.53.6 (05 M. 1311).

81 BOA, ŞD.2618.53.7 (05 M. 1311).

82 BOA, BEO.243.18208.2 (09 M.1311).

83 BOA, DH.ŞFR. 164.11.1.1 (27 C. 1311).

84 BOA, ŞD.1657.14.6 (05 S.1312).

85 BOA, ŞD.1657.14.3 (05 S.1312); BOA, ŞD.1657.14.4 (05 S. 1312); BOA, DH.MKT.151.27.2 (02 Ş. 1311).

86 BOA, ŞD.1657.14.1 (05 S. 1312).

Mektebin yeniden inşasıyla ilgili yapılan yazışmalardan 1894 yılı Ocak ayına kadar bir sonuç alınmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında tamir ve yeniden inşası düşünülen gayrimüslim kilise, mektep, hastane vb. için yapılacak başvurularla ilgili esaslara uyulmaması bulunmaktadır. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Kastamonu vilâyetinden Tosya kazasına yazılan 4 Eylül 1893 (22 S. 1311) tarihli tahrirattan mektep binasına ait resim ile keşf-i evvel defterinin mazbatasına eklenmediği⁸⁷ anlaşılmaktadır. Yine bu türden eksikliklerden dolayı Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği ile Maarif Meclisi tarafından mektebe ilişkin evrakın iade olunduğu görülmektedir.⁸⁸ Bu türden gecikmeler Tosya kazası Rum Milleti Meclisi tarafından “mekâtibin bir an evvel inşasına müsaade buyrulması” için yeni bir mazbatanın hazırlanmasına neden olmuştur.⁸⁹

Adliye ve Mezahib Nezareti’nden Kastamonu vilâyetine gönderilen 3 Ocak 1894 (25 C. 1311) tarihli bir yazıda ise kilise havalisi denilen mahal ne cins arazidir, mektep kârgir mi yoksa ahşap olarak mı inşa olunacaktır, Tosya kazasında gerek Rumlar ve gerek diğer cemaat-i saireden kaç hane ve nüfus vardır, mektebin inşasına hâl’ en ve mevki’an bir mahzûr var mıdır, mektebin inşası kaç kuruşa mal olacaktır? sorularına cevap verilmesi istenilmiştir.⁹⁰ Tosya Kaymakamlığı’nın 1 Mart 1894 (23 Ş. 1311) tarihli cevabî yazısında ise mektebe ait mahallin arazi-i memlûkeden⁹¹ olduğu, Rumlar ve diğer cemaat-i gayrimüslimenin 78 hanede erkek ve kadın olmak üzere toplam 611 nüfustan ibaret bulunduğu,⁹² mektebin tûlen 18 zirâ (13,6 m) ve arzen 15 zirâ (11,3 m) ölçülerinde ve ahşap olarak inşa edileceği, masrafının ise eski mektebin enkazı dâhil olduğu halde 3000 kuruşa mal olacağı bildirilmiştir.⁹³

Tosya kazasında bulunan Rum Mektebi’nin yeniden inşasına dair son belge 24 Nisan 1894 (18 L. 1311) tarihlidir. Adliye ve Mezahib Nezareti’nden Sadarete gönderilen bu yazıda önceki yazışmalara atıfta bulunulup, “zıkr olunan mektebin inşasınca bir günâ mahzûr olmadığı”⁹⁴ bildirilmektedir. Bundan sonra mektebin yeniden inşasına dair yazışmalar kesilmiş, 22 Ekim 1911 (28 L. 1329) tarihinde bu yazışmalar yeniden başlamıştır. Bundan sonraki yazışmalarda geçen “Meryemana Kilisesi dâhilinde kâin olup mukaddemâ inşa edilmiş olan”,⁹⁵ “Meryemana Kilisesi dâhilinde kâin Rum Mektebi’nin tevsi’an imarı”⁹⁶ ve “Tosya kasabasında kâin Rum Mektebi’nin tamir ve tevsi’i”⁹⁷ ve “mukaddemâ inşa olunup bu kere ikmâline kıyam olunan mekteb-i mezkûrun”⁹⁸ ifadelerinden, Rum Mektebi’nin 1894 ve onu takip eden yıllarda yeniden inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

17 yıl aradan sonra 22 Ekim 1911 (28 L. 1329) tarihine gelindiğinde ise Tosya kazası Rum

87 BOA, ŞD.1657.14.1 (05 S. 1312).

88 BOA, ŞD.1657.14.3 (05 S. 1312).

89 BOA, ŞD.1657.14.6 (05 S.1312).

90 BOA, ŞD.1657.14.8 (05 S. 1312).

91 Arazi-i Melûke’de mülkiyet hükümleri geçerlidir. Malikleri bu çeşit arazi üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir ve sahih olarak vakıf da yapabilirler. Bkz. Halil Cin, “Arazi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, (1991): 344.

92 Karpat 1914 sayımına göre Tosya kazasındaki Rum miktarını 680, Ermen nüfusunu ise 114 olarak verir. Bkz. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 218.

93 BOA, ŞD.1657.14.7 (05 S.1312).

94 BOA, ŞD.1657.14.10 (05 S. 1312).

95 BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Z. 1330).

96 BOA, DH.İD.60.13.1 (01 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.2 (01 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.4 (01 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.5 (01 C.1330); BOA, ŞD.1692.3.6 (29 Z. 1330); BOA, ŞD.1692.3.8 (29 Z. 1330).

97 BOA, ŞD.2817.45.4 (13 Z. 1330).

98 BOA, ŞD.1692.3.13 (29 Z. 1330).

Milleti Meclisi tarafından belediyeden alınacak ruhsat ile mektebin büyük bir odasının hâl-i hazır-daki çatısının yenilenmemesi ve genişletilmemesi şartıyla ince bir duvar ile biri muallimlere, biri kız, diğeri ise erkek talebelere ait olmak üzere üçe bölünmesine izin verilmesi ve mevcut duvarlarına sıva çaldırılması hususundaki bir mazbatayı Tosya Kaymakamlığı'na verdikleri görülmektedir. Mazbatada ayrıca, muallimler ile talebelerin mağdur olmaması için tamiratın bir an önce kanunlar çerçevesinde ikmâl ettirilmesi, ruhsat-ı resmiye muamelâtının ise sonraya bırakılması⁹⁹ istenilmiştir.

Bu talep üzerine Defter-i Hakâni İdaresi tarafından 91 numaralı Yoklama Defteri'nden yapılan tetkikatta Rum Mektebi'nin biri köy yolu, diğer taraftan Bıyıklıoğlu ve Tosa'nın Recep'in haneleri ile ayrıca yine bir yol ve Rum Milletine ait fırınlık ile çevrili olduğu anlaşılmıştır. Mahallinde yapılan keşifte ise Cingözoğlu Ali'nin hanesi ile mektebin birbirine komşu olduğu ve sınırlarının ayrılmadığı, mektebin arka tarafında ise Tosaoğlu Recep'in kızları Emine ve Ayşe ile ayrıca Bıyıklıoğlu Şakir'in hanelerinin bulunduğu, kilise ve mektebin etrafının ise bir duvar ile çevrili bulunduğu tespit edilmiştir. 27 Ekim 1911 (4 Za. 1329) tarihinde azadan Hacı Hüseyin Ağa ile kalfa Ziya Mehmet'in yapmış oldukları keşif sonucunda ise mektebin tûlen 19 zirâ (14,3 m) ve arzen 12 zirâ (9 m)¹⁰⁰ ebadında ve iki katlı olduğu, zemin katta bulunan bir odanın erkek ve üst kattaki bir odanın kız talebelere ve bir odanın da kahve ocağına tahsis edilmiş bulunduğu ve herhangi bir ilâvenin yapılmadığı, kilise ile mektebin dört bir tarafının duvar ile çevrili olduğu görülmüştür.¹⁰¹

Buradan belediyeden alınan izin çerçevesinde Rum Mektebi'nin üst katında bulunan büyükçe bir odanın tadilattan geçirildiği anlaşılmaktadır. Mektebin tamiri belediyeden alınan izin çerçevesinde gerçekleştirildiğinden, ruhsat-ı resmiye alınmadığı gerekçesiyle bir süre sonra mektebin tamiri işi hükümet tarafından men ve tatil edilmiştir. Bunun üzerine Tosya kazası İdare Meclisi, Meryemana Kilisesi Heyeti tarafından verilen arzuhâl üzerine 8 Kasım 1911 (16 Za. 1329) tarihinde bir mazbata kaleme almıştır. Bu mazbatada 46 sene önce inşa edilen mektep için ruhsat-ı resmiye alındığına dair herhangi bir kayda tesadüf olunmadığı, bununla birlikte Ağustos/Eylül 1875 (B./Ş. 1292) tarihinde İrsal Defterine Meryemana Kilisesi Mektebi diye Rum cemaati nâmına kaydedilen mahal ile şimdiki mektep hudutlarının birbirine uyduğu, mektebin hâl-i hazırda kız ve erkek talebeler için yeterli olmadığı, tamirat için belediye kalfası tarafından belirlenen 1.500 kuruşun kilise sandığından karşılanacağı, talebelerden bu münasebetle herhangi bir ücret tahsil edilmeyeceğinden bahisle gerekli olan ruhsat-ı resmiye için yeniden müracaatta bulunulmuştur.¹⁰²

Bu talep üzerine Nezaretler arasındaki yazışmalar 30 Haziran 1912 (15 B. 1330) tarihine kadar devam etmiştir.¹⁰³ Bununla birlikte yazışma kurallarına uyulmadığından ruhsat-ı resmiye alınmasında gecikmelerin devam ettiği görülmüştür. 30 Haziran 1912 (15 B. 1330) tarihinde Kastamonu vilâyetinden Adliye Nezaretine gönderilen bir yazıda; Tosya kazasında bulunan Rum Mektebi'nin tamir ve tevsi'ine dair Meclis-i İdare-i Kaza mazbatasına "*pul ilsak edilerek*" teferuatıyla beraber yeniden gönderildiği bildirilirken,¹⁰⁴ Divan-ı Hümâyün'da mütalaa olunan evrak

99 BOA, ŞD.1692.3.12 (29 Z. 1330).

100 1894 tarihinde ruhsat talebi için hazırlanan mazbatasında yeniden inşa edilmek istenen mektebin ölçüleri tûlen 18 zirâ (13,6 m) ve arzen 15 zirâ (11,3 m) olarak belirtilmiştir. Bu sebeple 1911'de yapılan keşifte mektebin uzunluğunda tûl'en 1 zirâ (75,7 cm), genişliğinde 3 zirâ (2,2 m) eksiklik olduğu görülmektedir.

101 BOA, ŞD.1692.3.12 (29 Z.1330).

102 BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Z. 1330).

103 Bkz. BOA, ŞD.1692.3.6 (29 Z. 1330); BOA, ŞD.1692.3.7 (29 Z. 1330); BOA, ŞD.1692.3.8 (29 Z. 1330); BOA, DH.İD.60.13.1 (01 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.2 (01 C.1330); BOA, DH.İD.60.13.3 (1 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.4 (1 C. 1330); BOA, DH.İD.60.13.5 (01 C. 1330).

104 BOA, ŞD.1692.3.2 (29 Z. 1330).

“kaza-i mezbûrede kilise inşası veya tamiri için o emr-i âliye tasdir kılınmış olduğuna dair kayd ve malûmata tesadüf olunamadığından” bahisle, alındığı söylenen ferman-ı âlilerin suretleri ile kilisenin bulunduğu arsanın ölçüleri, kıymeti, ne nev’i araziden olduğu, kilisenin tül, arz ve irtifa’ının yeniden bildirilmesi istenilmiştir.¹⁰⁵ Kalfa Ziya Mehmet’in yeniden yapmış olduğu keşifte Meryemana Kilisesi ve Rum Mektebi’ne ait ölçü miktarları 17 Ekim 1912 (6 Za. 1330) tarihli keşifnâmede şöyle belirtilmiştir:

Kilisenin Miktarı

<u>Tülen</u>	<u>Arzen</u>	<u>İrtifâen</u>	<u>Terbi’an</u>
28 zirâ (21,2 m)	18 zirâ (13,6 m)	10 zirâ (7,5 m)	486 zirâ (368,2 m)

Mektebin Miktarı

<u>Tülen</u>	<u>Arzen</u>	<u>İrtifâen</u>	<u>Terbi’an</u>
19 (14, 3 m)	12 (9 m)	10 (7,5 m)	247 (187,1 m)

Kilise Ve Mektebin Muhit Olduğu Duvar ve Derûnunda Vâki Arsaların Miktarı

	Zirâ
Kilisenin Şarkı	200 (151,5 m)
Kilisenin Garbı	190 (143,9 m)
Kilisenin Şimâli (Mektep ile Kilise Binası)	136 (103 m)
Kilisenin Cenûbu (Kilisenin Bahçesi)	1340 (1015,4 m)

Keşifnâmede ayrıca kilise ile mektebin kıymeti 8000 kuruş,¹⁰⁶ arsasının ise arazi-i memlûke-den olduğu¹⁰⁷ belirtilmiştir.

Son olarak Tosya kazası Rum Mektebi’nin inşasının tamamlanması ve açılışının sağlanması işinin Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin 129. maddesiyle,¹⁰⁸ Rum Patrikhanesi hakkındaki hükümlere riayet olunmak şartıyla,¹⁰⁹ Meryemana Kilisesi müştemilâtından bulunan Rum Mektebinin 19 zirâ tül (14, 3 m) ve 12 zirâ arz (9 m) ve 21 zirâ itifa’ında (15,9 m) olmak üzere üst katına 2

105 BOA, ŞD.1692.3.17 (29 Z. 1330); BOA, ŞD.1689.7 (06 L. 1330).

106 BOA, ŞD.1692.3.13 (29 Z. 1330).

107 BOA, ŞD.1692.3.11 (29 Z. 1330).

108 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi 129. Madde: Özel okullar; bazı yerlerde cemaatler tarafından veya gerek Osmanlı uyruklu veya yabancı devlet uyruğunda bulunan kişilerden bir tarafından paralı veya parasız olarak kurulan okullardır. Bunların giderleri ve ödenekleri ya kurucular tarafından veya bağlı buldukları vakıflar idare edilir. Osmanlı Devleti ülkesinde bu nev’i okulların açılabilmesi için öğretmenlerinin diplomalarının bulunması, bu kurumlarda terbiye ve devletin politikasına aykırı ders kitabı okutulmaması için öğretim programı ve kitapların Maarif Nezareti veya mahalli Maarif İdaresince onaylanmış olması lâzımdır. Okul İstanbul’da açılacak ise Maarif Nezareti tarafından, vilâyetlerde açılacak ise valiler tarafından izin verilmesi şarttır. Bu üç şart bulunmadığı takdirde özel okul açılmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmez. Aksi hareket edenler olursa kurum kapatılır. Özel okul açanların görevlendirecekleri öğretmenlerin ilgili öğretmen okulundan mezun olmaları şart olmakla beraber, bunlar için Maarif İdaresinden izin almaları lâzımdır. Bkz. Reşat Özalp-Aydoğan Ataunal, *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi), 1977, 570.

109 BOA, ŞD.1692.3.3 (29 Z. 1330); BOA, ŞD.1692.3.1.1/2 (29 Z. 1330).

oda, 1 salon ve bir kahve ocağı inşası için ruhsat verilmiştir.¹¹⁰ İrade-i seniyye'nin icrasından ise Adliye ve Mezahib Nezareti ile Maarif Nezaretleri sorumlu tutulmuştur.¹¹¹ 6 Ocak 1913 (27 M. 1331) tarihinde Maarif Nezaretinden Kastamonu vilâyetine gönderilen bir yazı ile de Tosya kazası Rum Mektebi'nin tamiri ve tevsi'i hususunda “*irade-i seniyye-i hazret-i padişahî buyrulduğu*” bildirilmiştir.¹¹²

Tosya Meryemana Kilisesi ve müştemilâtından olan Rum Mektebi'nin akıbeti hakkında 1923 yılına kadar başka bir kayda tesadüf olunamamıştır. İsmail Ergi, Rumların mübadele suretiyle kazadan ayrılmasından sonra Meryemana Kilisesi'nin üç sınıflı ikinci bir kız mektebine dönüştürüldüğüne dair bilgi aktarmaktadır.¹¹³

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ibadethanelerinin hukukî statüsü ve bunların nasıl ve ne şekilde yeniden inşa ve tamir edileceğine dair kurallar şer'i şerife ve örfî idarenin tasarrufuna uygun olarak belirlenmiştir. Tanzimat ve Islâhat Fermanı sonrasında Sultanın izni alınmak şartıyla gayrimüslim kilise, havra, manastır ve mekteplerinin yeniden inşa ve tamiri süreci kolaylaştırılmıştır. Bu sebeple özellikle Islâhat Fermanı sonrasında yeniden inşası ya da tamiri talep edilen kilise ve mektep sayısında önemli artışın olduğu görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda da binlerce belgenin varlığı söz konusudur.

Bu çerçevede Tosya kazasında bulunan Meryemana Kilisesi ile müştemilâtından bulunan Rum Mektebi'nin tamiri ve yeniden inşasına dair sürecin, Osmanlı Devleti'nin bununla ilgili belirlemiş olduğu genel kâide ve yazışma usûllerine¹¹⁴ göre gerçekleştirildiği ve bu konuda da hassas davranıldığı görülmektedir. Nitekim Rum Mektebi'nin yeniden inşasına ilişkin mazbataya mektep binasının resmi ile keş-i evvel defterinin ilâve edilmemesi¹¹⁵ ya da mazbatasına pul yapıştırılmaması¹¹⁶ gibi eksiklikler, evrakın iadesine ve aynı zamanda yazışmaların yeniden başlamasına sebep olan hadiselerdendir. Bununla birlikte özellikle Rum Mektebi'nin tamirine ilişkin yazışmaların Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda bulunduğu yıllara tesadüf etmesine rağmen sürdürülmesi, Osmanlı Devleti'nin olaya bakışını ve verdiği ehemmiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca kiliselerin ve mekteplerin yeniden inşası hususlarında Osmanlı Devleti'nin uygulanana gelen genel teamüllere riayet ettiği, bu konuda da titiz olduğu görülmektedir. Nitekim kâdim olduğu üzere ve aslına uygun olmayarak yapılan pek çok kilise, havra ve mektepler ile izinsiz yapılan ilâve kısımların yıktırıldığına dair birçok örnek mevcuttur. Bu münasebetle Tosya kazası Meryemana Kilisesi yeniden yapılıırken, eski kilisede bulunan bir korkuluğun kadınlara mahsus bir bölüm halinde ve daha büyükçe inşa edilmesi sorun teşkil etmiş, bununla birlikte müsamaha gösterilerek bu ilâve kısım yıktırılmamıştır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hoşgörüsüne örnek olması bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Tosya kazası Mahalli İdare Meclisi'nde gerek Meryemana Kilisesi gerekse Rum Mektebi'nin tamiri ve yeniden inşasına ilişkin olumlu kararların alınarak buna ilişkin tanzim

110 BOA, DH.İD.30.39.2 (27 M. 1331).

111 BOA, MF.İBT.409.76 (27 M.1331).

112 BOA, MF.İBT.409.76 (27 M. 1331).

113 İsmail Ergi, “Tosya'nın Kültür Durumu”, *Tosya Aylık Fikir ve Aktualite Dergisi*, c. I, sy. 2 (1974): 2.

114 Bkz. BOA, ŞD.1692.3.10 (29 Z. 1330).

115 Bkz. BOA, ŞD.1657.14.1 (05 S. 1312).

116 Bkz. BOA, ŞD.1692.3.2 (29 Z.1330).

edilen mazbatanın üst makamlara sevk edilerek gerekli girişimlerde bulunulması, toplam 611 nüfustan ibaret bulunan Rum ve sair gayrimüslim tebaa ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin normal ve olumlu olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

T. C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

ŞD (Şûrâ-yı Devlet), 2618.53; 2576.6; 1692.3.14; 1689.7; 2817.45; 1657.14.

İ.ŞD (İrade Şûrâ-yı Devlet), 111.6662.

BEO (Bâb-ı Âlî Evrak Odası), 4130.309718; 332.24887; 243.18208; 358.26848.

C.ADL (Cevdet Adliye), 92.5494.

DH.MKT (Dahiliye Mektubî Kaleni), 2019.58; 151.27.

DH.İD (Dahiliye İdare), 30.39; 60-13.

DH.ŞFR (Dahiliye Şifre Kalemî), 164.11.

İ.MF (İrade Maarif), 21.2.

MF.İBT (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî), 409.76.

A. {DVNSKLS.d. (Bâb-ı Âsafî Kilise Defterleri), 03.

Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 1, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1286 (1869).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 12, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1297 (1880).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 13, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1298 (1881).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 14, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1299 (1882).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 15, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1306 (1889).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 16, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1310 (1892).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 17, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1311 (1893).

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, Defa 18, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1312 (1894).

Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Def'a 19, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1314 (1896).

Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Def'a 20, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1317 (1899).

Kastamonu Vilâyet Salnâmesi, Def'a 21, Kastamonu Vilâyet Matbaası, H. 1321 (1903).

İnceleme-Araştırma Eserler

Adıyeye Nuri, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar Ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi", *Yeni Türkiye*, sy. 60 (2014): 1-13.

Akgündüz Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri*, c. I, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990.

Akman Mehmet, "Kilise Ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İlam Araştırma Dergisi*, c. I, sy. 2 (1996): 133-144.

"Arşın", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, (1991): 411-413.

Avşin Güneş Gülcan, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı Ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal Ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 2 (2015): 1-30.

Balta Evangelia, “Osmanlı Devleti’nde Rum Millet Ve Ekonomik Gelişmişlikleri”, *Osmanlı Devleti’nde Din Ve Vicdan Hürriyeti*, (2000): 229-248.

Bozkurt Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK, 1996.

Boztepe Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkeziyetçilik Yaklaşımı Ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 36 (2013): 1-14.

Cin Halil, “Arazi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, (1991): 342-346.

Düzdağ M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebu’s-Su’ud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu’ud Efendi*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998.

Ergi İsmail, “Tosya’nın Kültür Durumu”, *Tosya Aylık Fikir ve Aktualite Dergisi*, c. I, sy. 2 (1974): 2-3.

Eryılmaz Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

Eyice Semavi, “İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami Ve Mescidler Ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, sy. 7 (1990): 279-291.

Gençoğlu Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. II, sy. 1 (2011): 29-50.

Güler Ali, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri Ve Bu Bakımdan ‘Kilise Defterleri’ nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri’nden Örnek Fermanlar)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 9 (1998): 160-161.

İbret Ünal, “Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri: Tosya (Kuruluşu Ve Gelişmesi)”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, sy. 8 (2003): 53-82.

Karpat Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 2003.

Kazıcı Ziya, “Osmanlılarda Hoşgörü”, *Türkler*, c. X, (2002): 400-420.

Kenanoğlu M. Macit, “Zimmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XLIV, (2013): 438-440.

Kılıç Muharrem, “Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvâ-yı Ali Efendi Örnekleme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 13 (2009): 63-82.

Kocaoğlu Burak, *Osmanlı Devleti’nde Cizye Vergisi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.

Koyuncu Aşkın, “Osmanlı Devleti’nde Kilise Ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sy. 16 (2014): 35-88.

Ortaylı İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, c. X, (2002): 216-220.

Özalp Reşat-Aydoğan Ataunal: *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Özdemir Hikmet, “Azınlıklar İçin Bir Osmanlı Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, *Osmanlı*, c. IV, (1999): 220-230.

Öztürk Said, “İstanbul’un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 14 (2003): 133-142.

Palabıyık Adem-Yunus Koç, “Millet-i Hâkime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. VIII, sy. 37 (2015): 419-440.

Şakiroğlu Mahmut H., “Fatih Sultan Mehmed’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, sy. 25 (1983): 211-224.

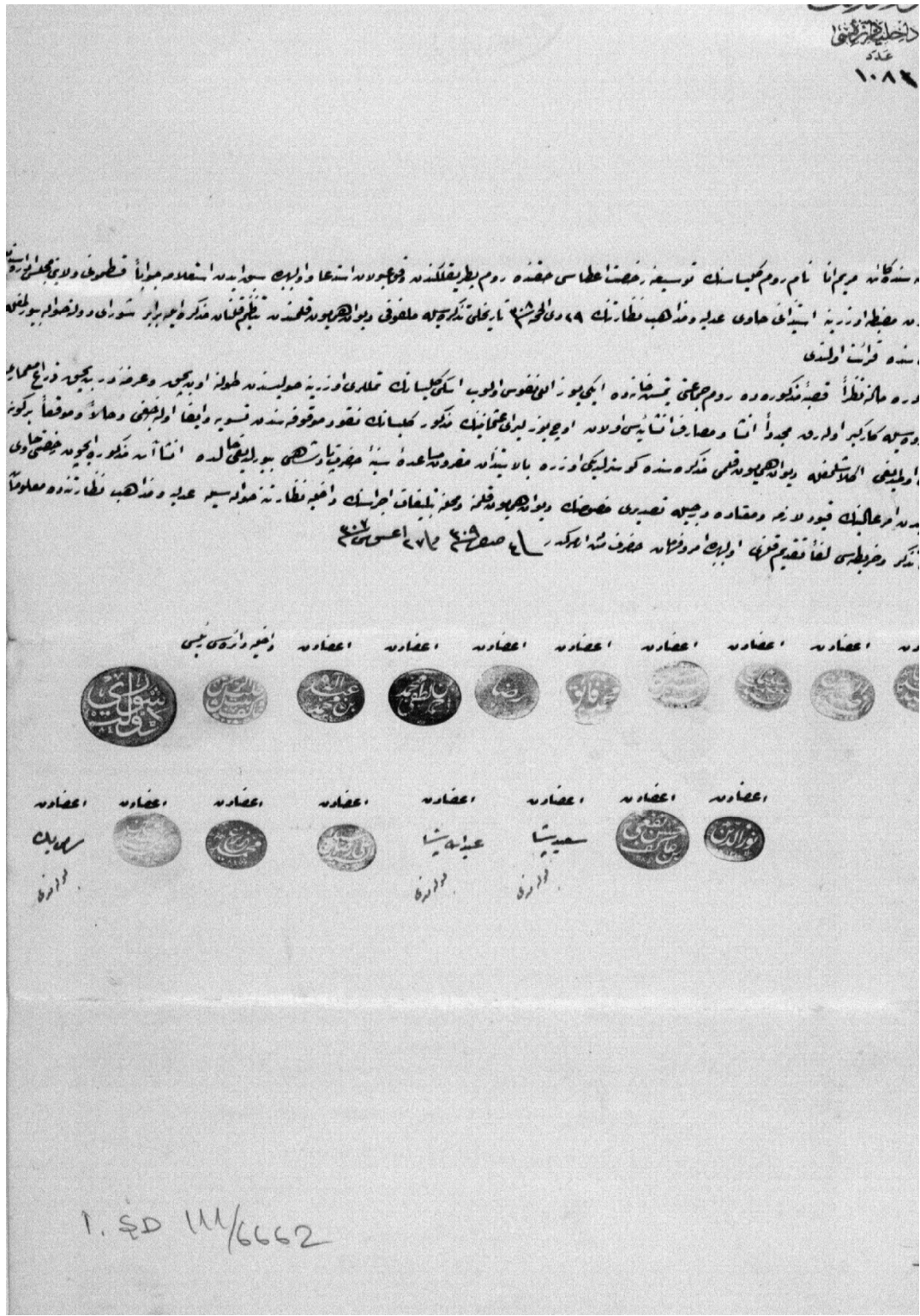
Taneri Aydın, “Türk Tarihinde ‘Eman’ Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XVII, sy. 28 (1995): 165-172.

Turgut Vedat, “Osmanlı Hâkimiyetinde Aynoroz Yarımadası’ndaki Kilise Ve Manastırlar”, *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sy. 2 (2016): 201-237.

Yavuz Ercan, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy. 20 (2006): 1-15.

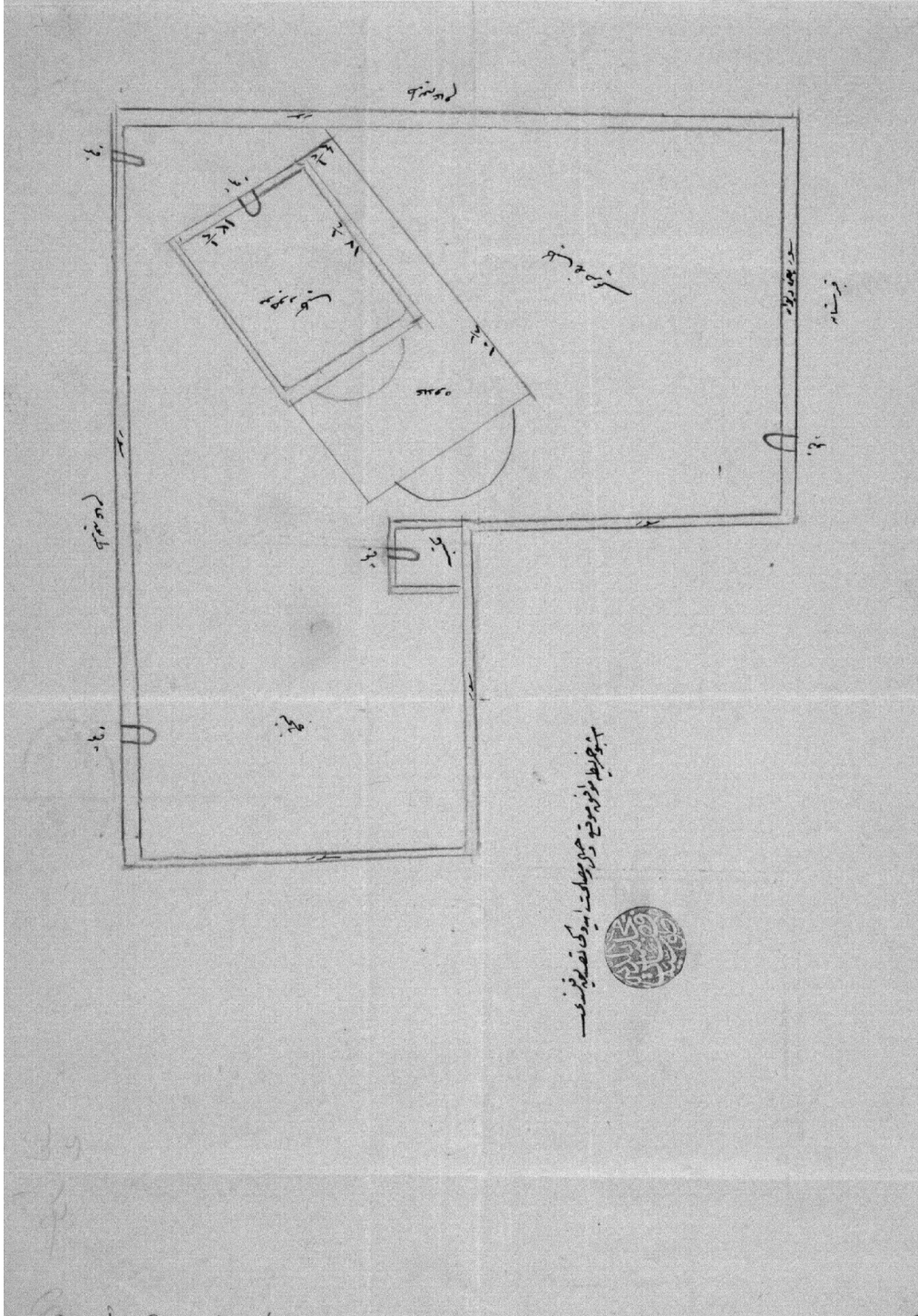
Zeydan Abdü’l-Kerim, “İslam Hukukuna Göre Zimmiler”, çev. Hasan Güleç, *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 431-440.

Ek 1.

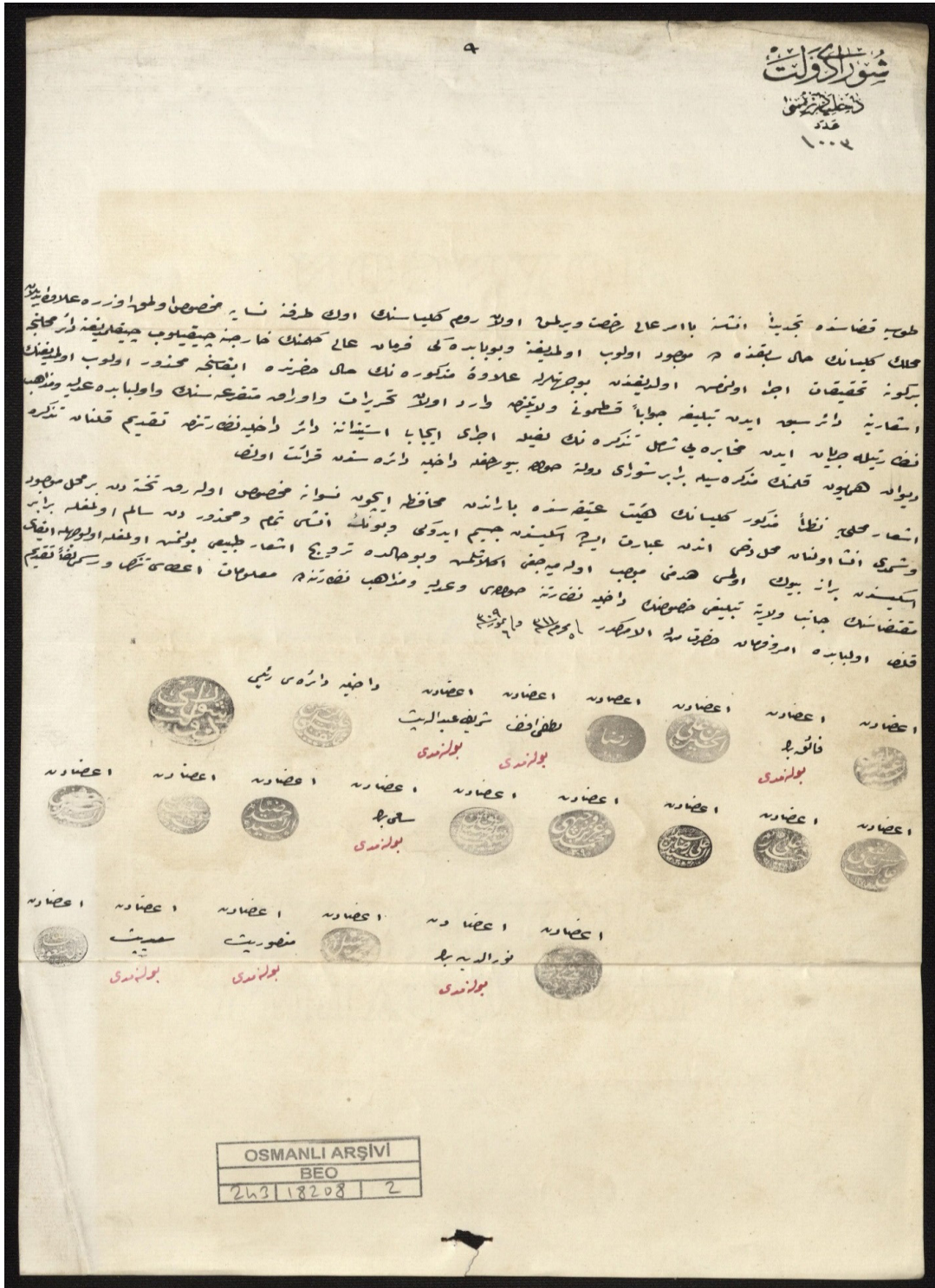
Tosya Kasabasında Kâin Meryemana Rum Kilisesi'nin İnşasına Ruhsat İtasına Dair. BOA, İ.ŞD.111.6662 (09 Rebî'ül-evvel 1309).

Ek 2.

Tosya Kasabasında Kâin Meryemana Rum Kilisesi'nin İnşasına Ruhsat İtasına Dair.
BOA, İ.ŞD.111.6662 (09 Rebî'ül-evvel 1309).

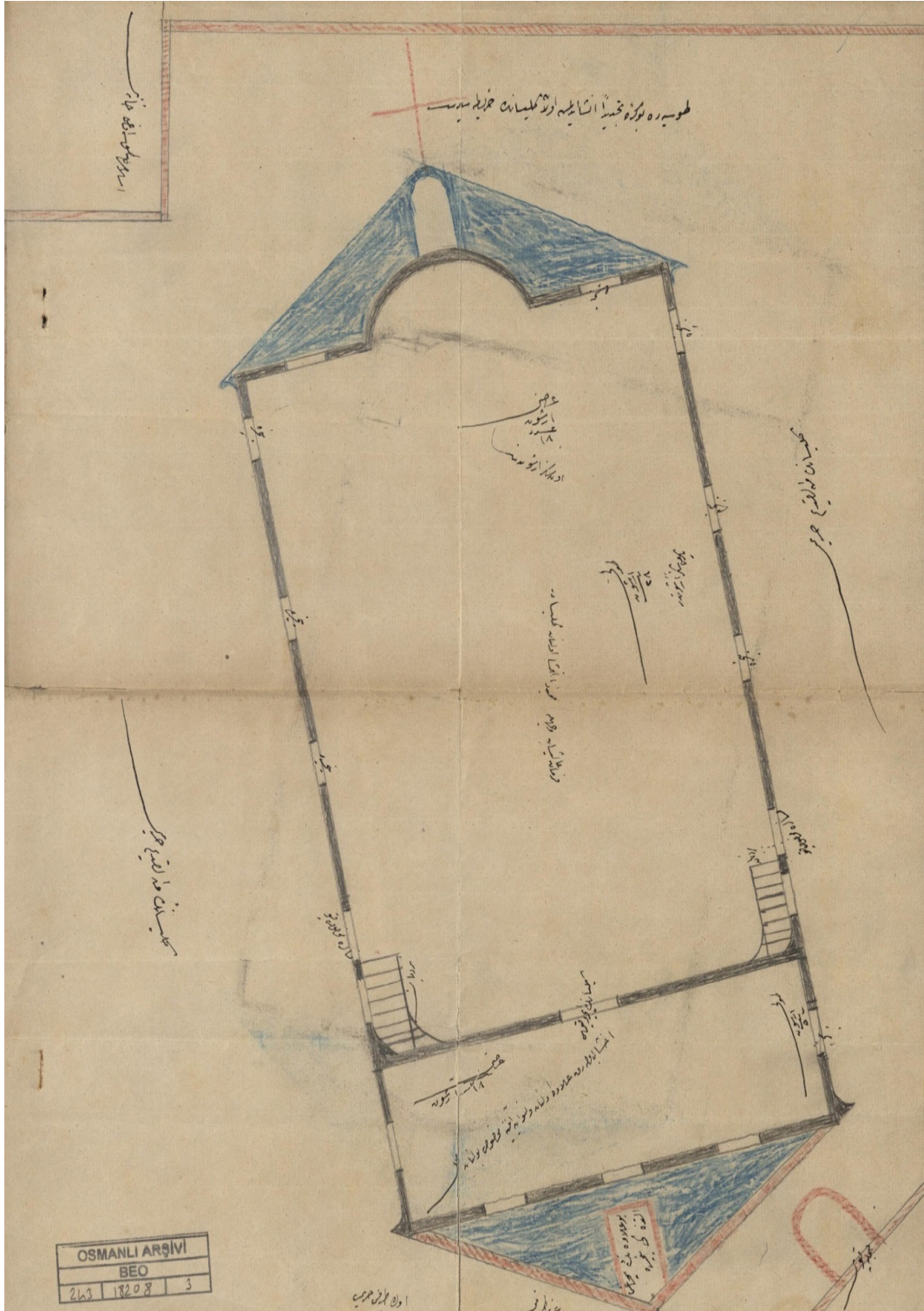
Ek 3.

BEO.000243.018208.002

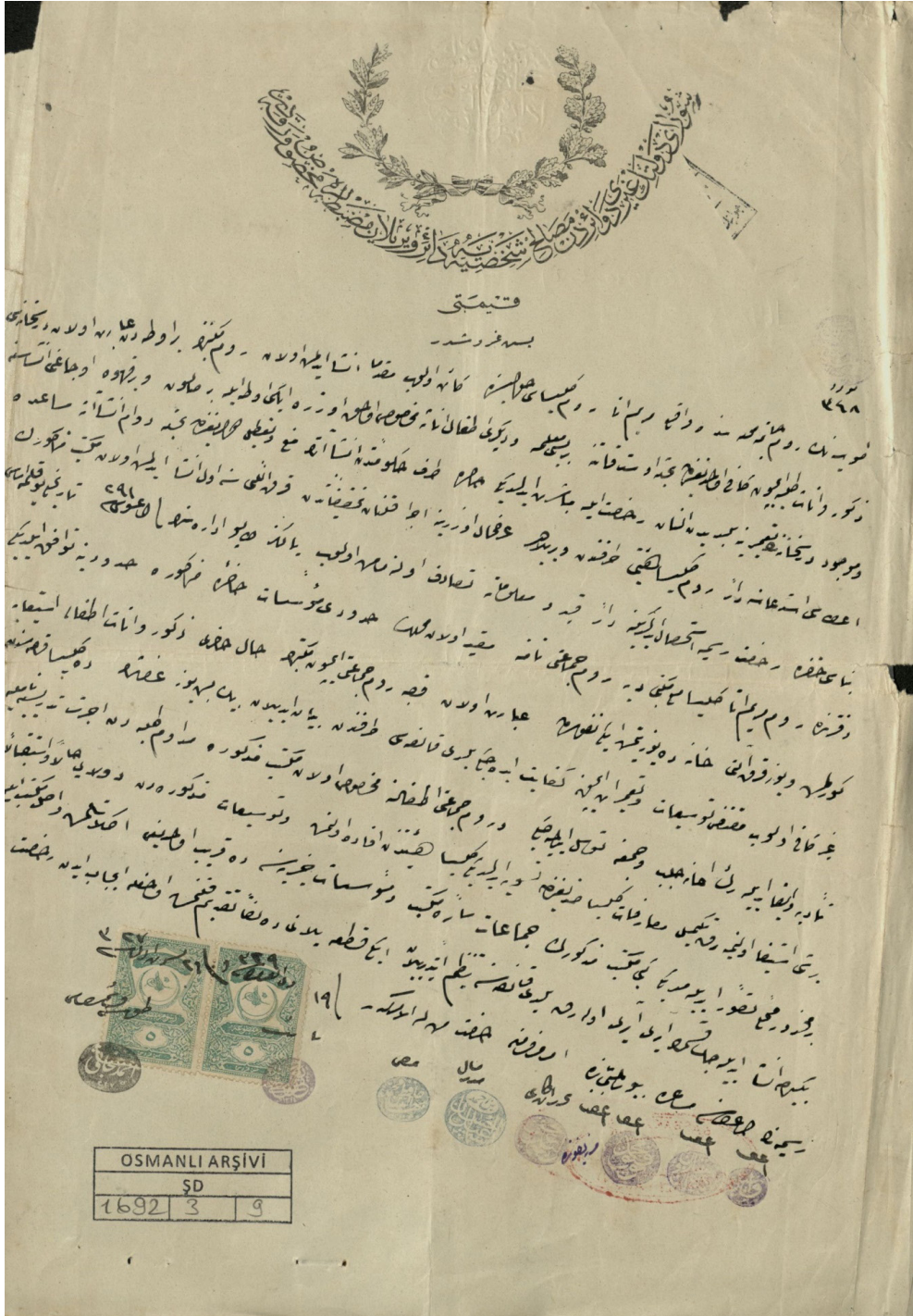
Tosya Kazasında Tecdiden İnşa Olunan Rum Kilisesine İlâvesi Lazım Gelen Mahal Hakkında.
BOA, BEO.243.18208.2 (09 Muharrem 1311).

Ek 4.

Tosya Kazasında Tecdiden İnşa Olunan Rum Kilisesine İlâvesi Lazım Gelen Mahal Hakkında.
BOA, BEO.243.18208.2 (09 Muharrem 1311).

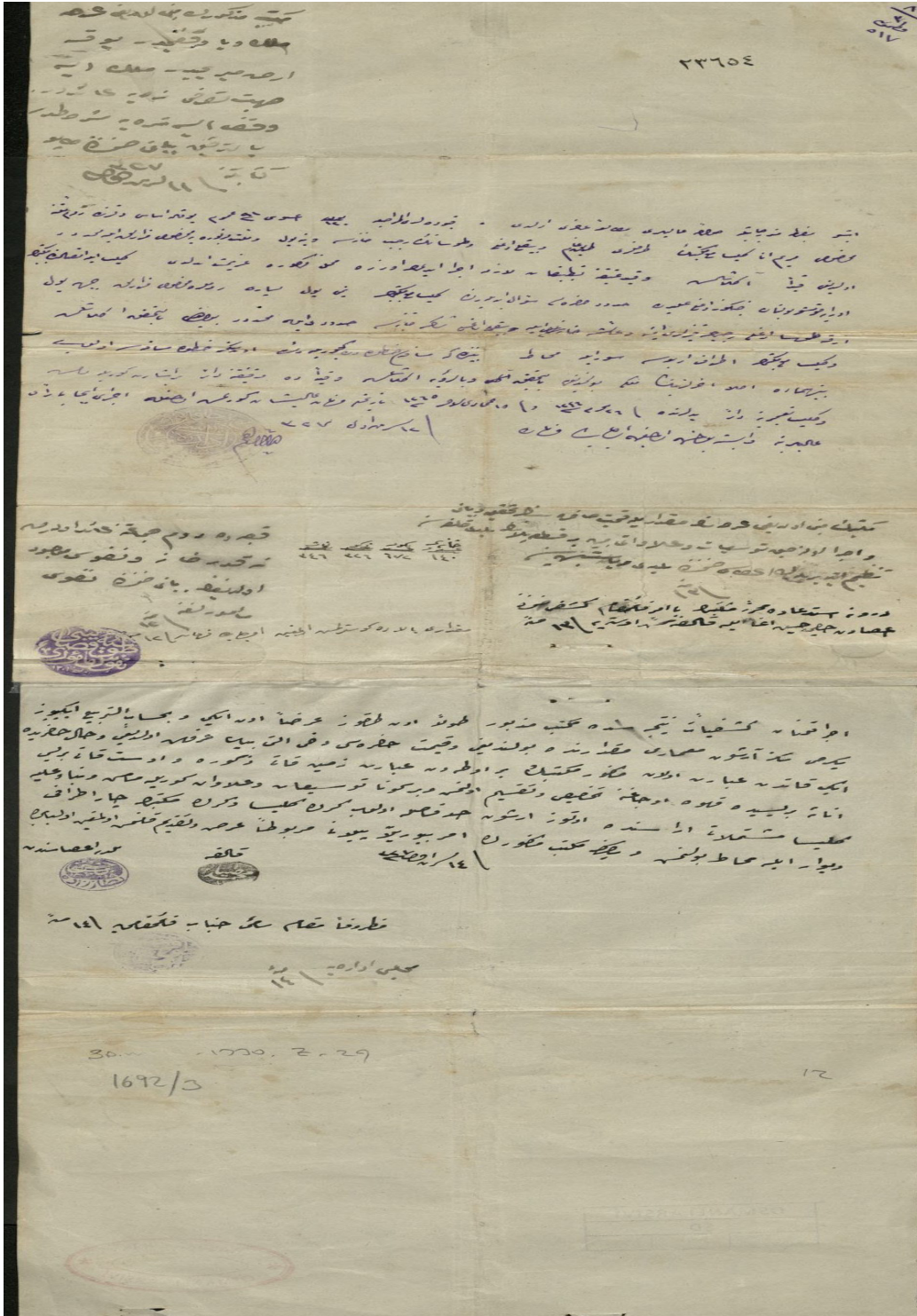
Ek 5.

Tosya Kasabasında Kâin Rum Mektebi'nin Tevsian İnşası Hakkındaki Tahkik Evrakının İrsali.

BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Zilhicce 1330).

Ek 6.

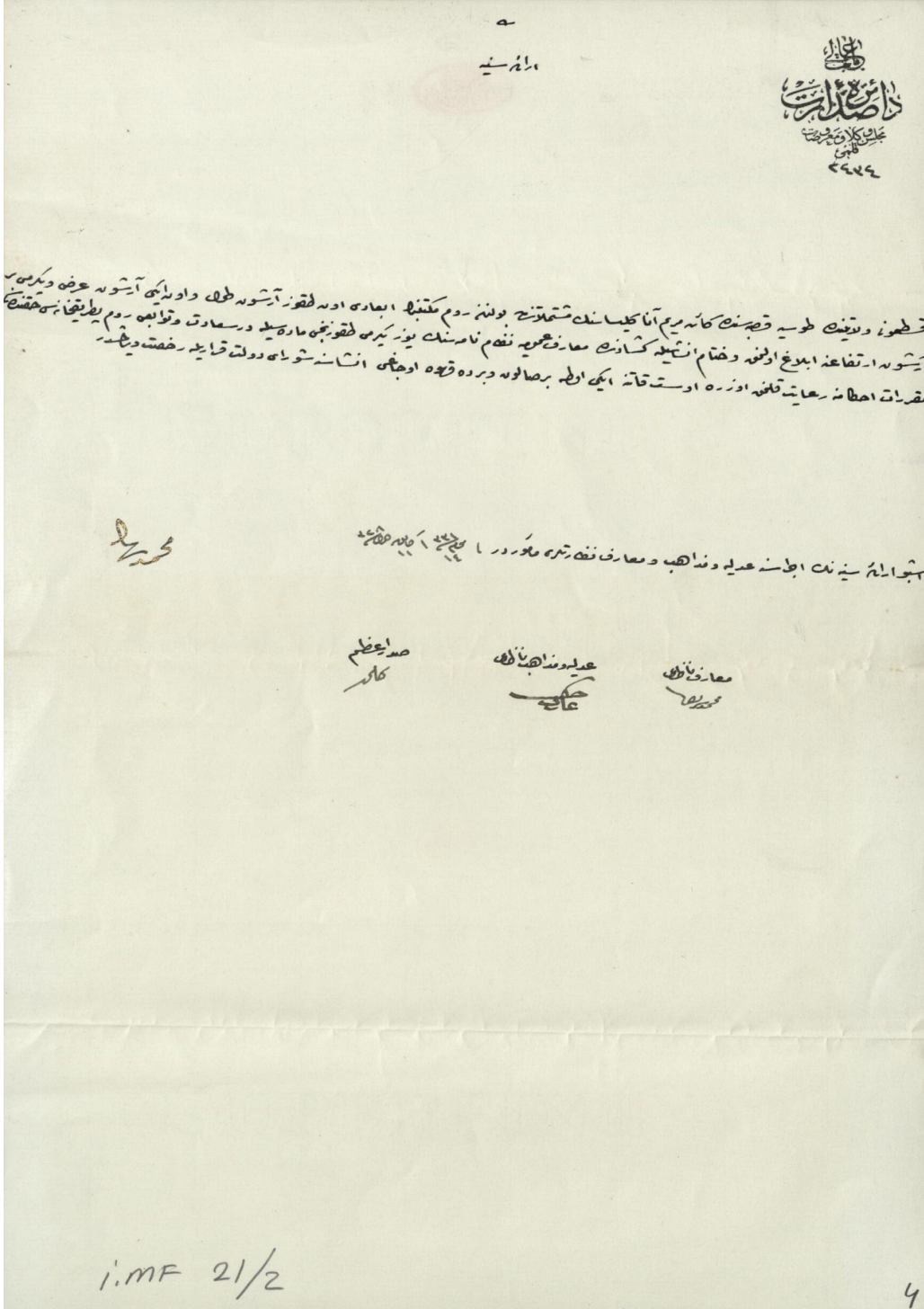

Tosya Kasabasında Kâin Rum Mektebi'nin Tevsian İnşası Hakkındaki Tahkik Evrakının İrsali.

BOA, ŞD.1692.3.9 (29 Zilhicce 1330).

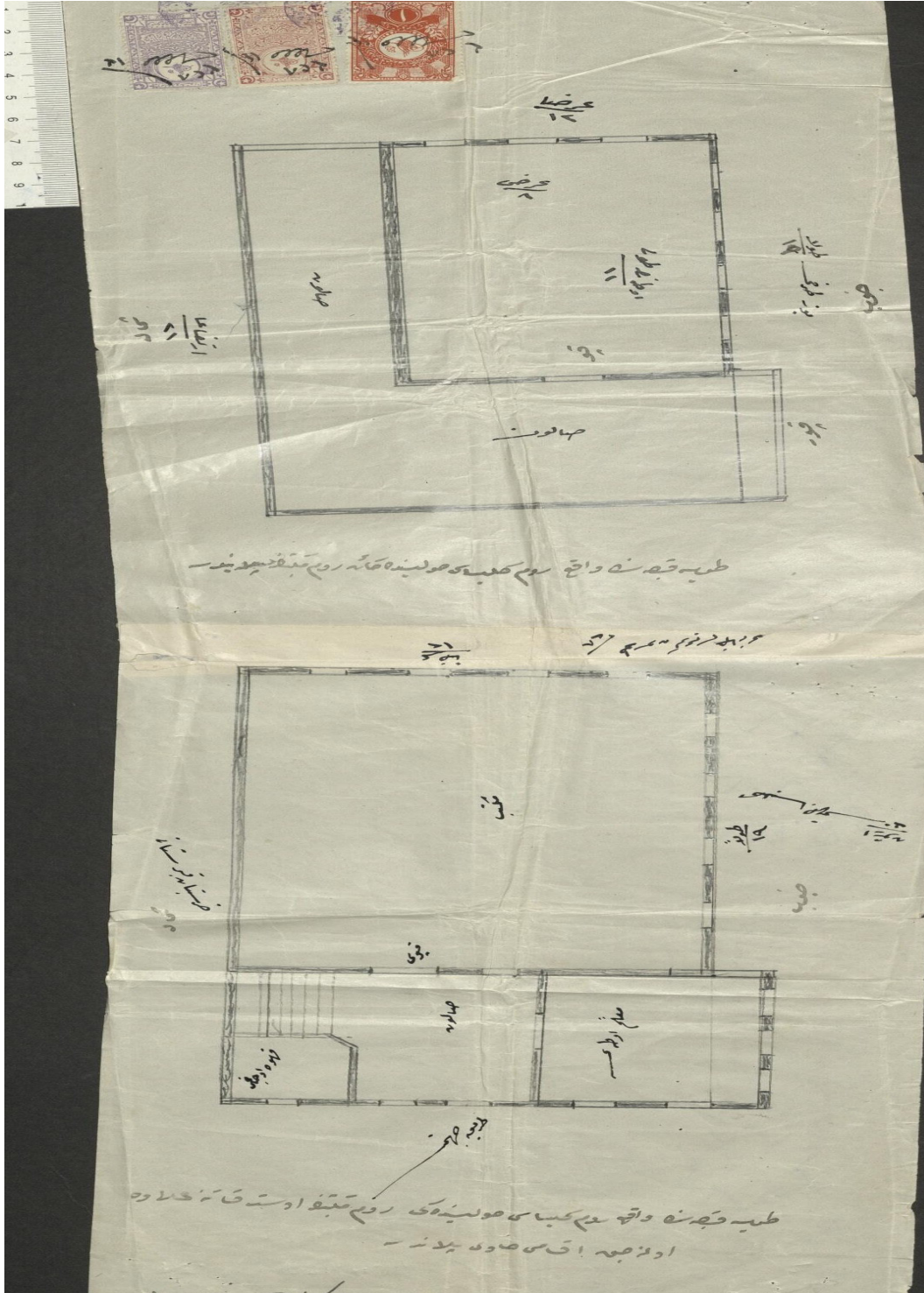
Ek 7.

Tosya Kasabasında Bulunan Rum Mektebinin Üst Katına İlaveten İnşa Kılınacak Kısmı Dair.

BOA, İMF.21.2 (14 Muharrem 1331).

Ek 8.

Tosya Kasabasında Bulunan Rum Mektebinin Üst Katına İlâveten İnşa Kılınacak Kısma Dair.

BOA, İMF.21.2 (14 Muharrem 1331).